

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

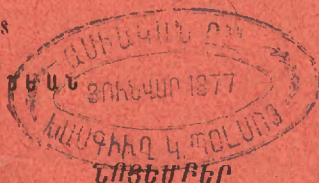
ԱՄՍՕՐԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

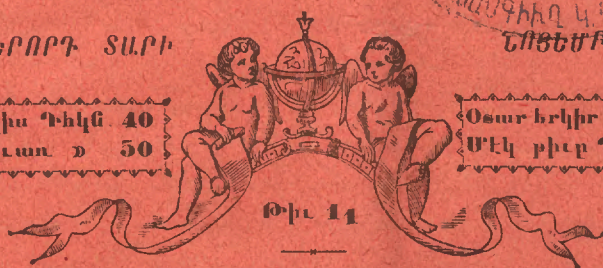
ՏՆՕՐԵՆ-ԽՄԱԳՐԱԳԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՆԵԱՆ

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Պոլիս Դիկն 40
Գաւառ Ծ 50

Օտար երկիր Ֆր. 12
ՄԷԿ թիւր Դե. 4

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Պատրիարքութիւն, Ե. — Բանաստեղծութիւն, Եղիշէ Վ. Դուրեան. — Յո-
ռեոստեղծութիւն ի գաւառ, Ե. — Կատուի մը լիշագիրք. — Մեծին Բրի-
տանիոյ Կրօնքներն, Ե. Անդրեասեան. — Աղջկան մ'օրագիրք, Մելանիա.
— Տիկին Սերուգ Յակոբեան, Ե. — Զուարթուն եւ Հայկանուշ, Կ. Մ. —
Աղանեան Բորրատոյի ղերին մէջ, Էդուարդ. — Արուստ, Ե. Անդրե-
ասեան. — Ստո հանգչի, Սոֆի Մուրկենեան. — Արախակցութիւնք. Խի-
կար, Զքմ. Կարն ու շնորհակալիք, Ռաուսնասիրաց ընկերութիւն, Ե.

Կ. ՊՈԼԻՍ

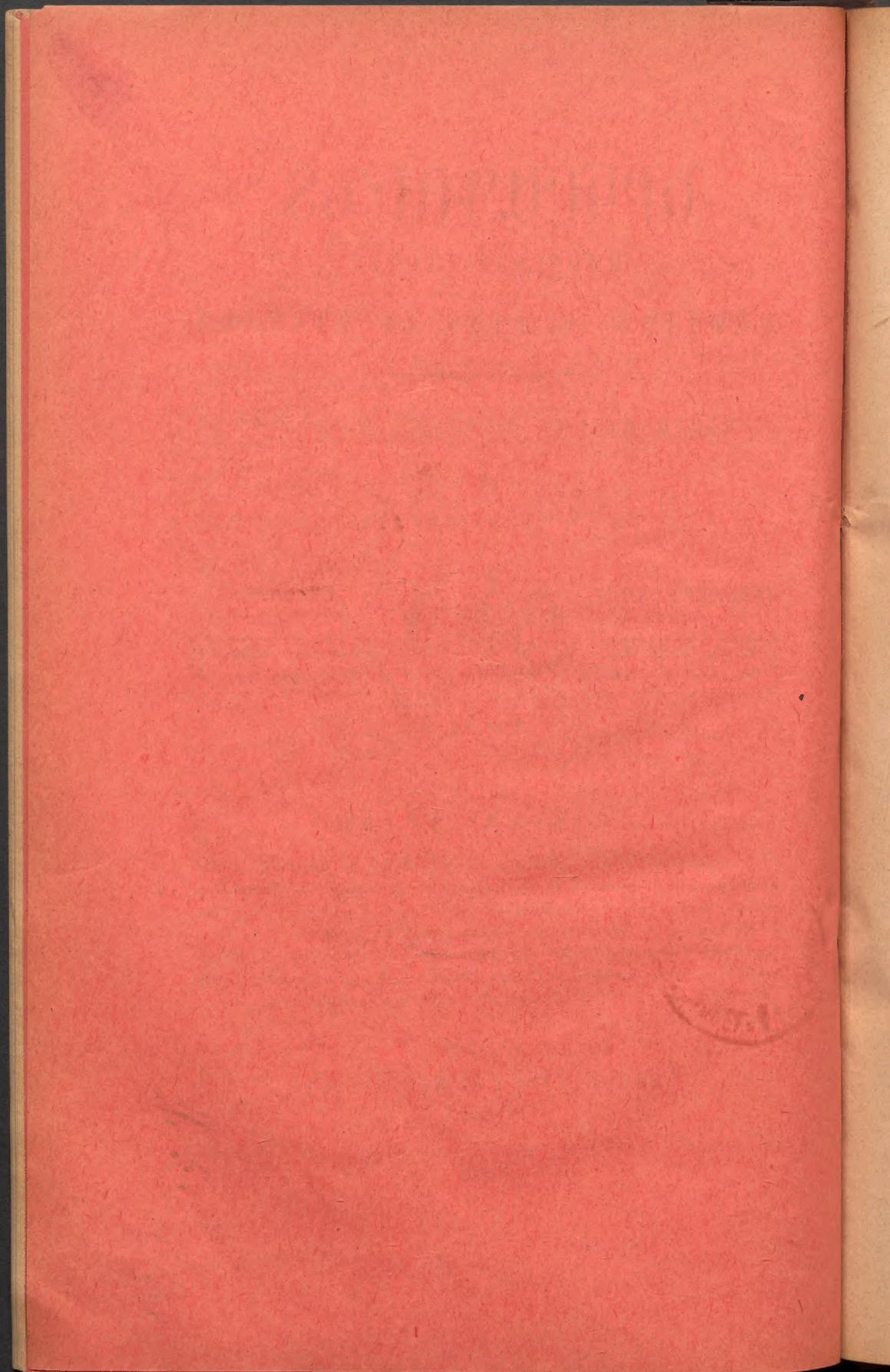
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

(ԱՐԱՍԵԱՆ)

1888

Schluss!

Այս մասն ամբողջացած է?

ՅԵՐԱՐԱՔ ՈՒՆԵՑ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒՆՔ

Ազգային երեսփոխանական ժողովոյ Հոկտեմբեր 19ի նիստն հանդիսաւոր, պատմական նիստ մ'եղաւ: Չորեքին Պատրիարքունք ներկայ էին նստին, ոյր օրակարգն էր՝ Ուխտ նորընտիր Պատրիարքին: Չորեքին Պատրիարքունք: Քանզի ներսէս Վարժապետեան՝ Խորհրդարանէն նիւթապէս բացակայ յաւիտեան՝ ներկայ պիտի լինի բարոյապէս հոն եւ ուր որ Հայք հաւաքուին յանուն ազգին: Թերութեանց փոխարէն իր հրապոյցոյն ունէր ներսէս, սխալանաց փոխարէն՝ իր ազգանուէր հոգին, հիւանդութեան փոխարէն՝ իր անդրդուելի հաւատքն, երիտասարդութեան փոխարէն՝ յարգանքն անկեղծ զոր աւագաց կողմանէ վայելցը՝ կրնայ ըսուիլ ամեն պատրիարքներէ աւելի, և փոխարէն իր հրաժարականին՝ իր վախճանն, իր հանդիստն ունեցաւ Վարժապետեան: Այլ իրօք վախճանեցաւ ներսէս Պատրիարքն. — Աւանդութիւն էր թէ Փրեզերիկոս Պարպարոսս կենդանի էր և կենդանի պիտի մնար, մինչեւ որ (ծանօթ է մնացեալն): Ներսէս Վարժապետեան ալ, զրաւեալ այնքան վաղ, և այնքան անսկզկալ կերպիւ, և այնքան խան-

դավառ մինչեւ յետին վայրկեանն ազգային միութեան դատին համար զոր անձնաւորեց, կենդանի է և կենդանի պիտի մնայ, մինչեւ որ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ծոցոյն մէջ՝ ընդ հովանաւորութեամբ Օսմանեան Պետութեան՝ միանան անջատեալ ու վարատեալ հառուածք Հայոց ազգութեան: Կենդանի է Ներսէս. ներկայ էր երէկ Մայր Եկեղեցւոյն մէջ, ներկայ էր Հոկտեմբեր 19ի մեծահանդէս այն նստին:

Ներկայ էր նոյն նստին Ներսիսի նախորդն ալ, ալեւոր այլ անծերանալի Խրիմեանն, որ Պօլսոյ Պատրիարքութեան իշխանական աթոռէն վերադարձաւ իր Այգեհոտանի շինական աթոռակին, և որ՝ այդ աթոռակէն չջարժելով ալ յաւէտ՝ պիտի համարուէր յաւէտ բարձրագոյն աթոռին վրայ բազմած. քանզի — չկրնար հակառակի ըսուիլ — ընդհանուր Հայութեան վերաբերեալ խնդրոց մէջ ոչ ոք աւելի ձեռնհասութիւն ու հեղինակութիւն ունի քան Խրիմեան: Իր ժողովրդականութիւնն՝ իր վարդապետութեան օրերէն սկսեալ՝ անհուն է, որպէս Նարպէյի տիեզերականութիւնն անժխտելի: Հայրիկին անբարբառ ներկայութիւնն Ազգային ժողովոյ Հոկտեմբեր 19ի նստին մէջ՝ մեծաձայն կը բարբառէր անոնց, ոյք ըմբռնած են դերն այդ ջնաշխարհիկ անձնաւորութեան:

Խրիմեան Հայրիկ մօիկ ըրաւ նորինտիր պատրիարքին և սորա նախորդին՝ իր յաջորդին յաջորդին (Երէք Պատրիարքներ իրարու յաջորդեր են Հայրիկէն ի վեր, որոյ գլխոյն վրայէն՝ իր պատրիարքութեան օրերէն ի վեր՝ ժամանակն անցած չէ գոգցես): Մօիկ ըրաւ Հայրիկ, Երեսփոխանութեան առաւելածայնութեամբն ընտրեալ Պատրիարքին: — Դարու մը չափ յաղթանդամ հսկայ է

Բարձրաշնորհ Տ. Խորէն Աշըքեան, թէեւ դարու մը կիսուն կը համապատասխանէ տարիքն: Հայրապետի մը կերպարանքն ունի կատարելապէս. ընդ վայր եղած չէ նա վանահայր: Ոչ միօրինակ, այլ՝ եթէ կրնանք ըսել՝ միակտուր ձայն մ'ունի հզօր, որ հանգէտ է հեռալուր որոտման մը ձայնին, հանդարտ՝ թէեւ յուէտ ահագին: Չը փնտռեր իր բառերն. արտայայտութեամբ պարզ, ընտանեկան խօսակցութեան մ'եղանակաւ հեշտօրէն արտասանուած, այլ ներքին չեշտ մ'ունին իր խօսքերն, իբրի խորհօղի մը խօսքերն: Արդարեւ խորհօղ մ'է Արմաշու նախկին վանահայրն. Հանգիսիս խմբագրապետն այս համոզումն յինքն գոյացուց մանաւանդ, երբ դրական պայքարի մօտ երբեմն Ասողիկի հետ:—Աշըքեան Սրբազան Սահմանադրութեան տետրակն ի ձեռն Ուխտն արտասանելէ յետոյ՝ Սահմանադրութեան վերաքննութեան խօսք ըրաւ, որպէս Խրիմեան ալ յայտարարած էր՝ Ուխտի պահուն՝ թէ չէր կրնար երգնուլ Սահմանադրութեան տառին վրայ: Սոյն պայմանական ուխտն ոմանց մտաց մէջ կասկածներ զարթոյց թերեւս, որովհետեւ կասկածի բարոյական հիւանդութեամբ վարակեալ անձինք կան յաւէտ: Ըստ մեզ, անկեղծ, արի, մեծ Պատրիարքի մը գործ կատարեց Աշըքեան Սրբազան. չը խաբեց ինքզինքն, և ոչ խաբեց երեսփոխանութիւնն: Իւր առաձիգ ուխտով վաւերացուց կանխաւ զորոշմունս, զորս՝ երբ հարկն զգայ՝ մեծամասնութեան ձայնիւ պիտ' ընէ Ազգային Ժողովն յօրինաց աննախատեսեալ պարագայից համար, անտարակոյս առանց օրինաց ոչին բռնաբարելու:—Յետ կատարման Ուխտին, Ս. Պատրիարքն իրաւամբ ի վեր հանեց թէ, վարչութիւնն՝ եկեղեցւոյ թէ աշխարհի համար գոլով դրեթէ միաբուն՝ եկեղե-

ցական վարչութեան մէջ յաջողութիւն ունեցողն աշխարհիկ գործոց վարչութեան մէջ ալ պիտի յաջողէր, մանաւանդ զի յատուկ վարչական խորհուրդք կային յաջակցութիւն վարչութեան գլխոյն: Ս. Պատրիարք Հայրն, հաս, յիշեց թէ ազգին եկեղեցական և աշխարհական վարչութիւնն ունի գլուխ մը, գերագուս Պօլսոյ և Երուսաղիմայ Պատրիարքաց և համայն ազգային իշխանութեանց. Ազգային վարչութեան գերագոյն գլուխն է Էջմիածնայ Հայրապետն, ում՝ ըսաւ՝ պարտի կանոնաւոր համարատուութիւն: Հաւանութեան ձայները լսուեցան ժողովոյն մէջ սոյն յայտարարութեան վրայ: Մեք ևս, սոյն էջերուն մէջ ջատագոված ըլլալով նուիրապետական դրութիւնն, անտարակոյս գոհ եղանք այս նկատմամբ նորընտիր Պատրիարքին տրամագրութիւններէն. արգարեւ, ամուր նուիրապետութեամբ հաստատեալ իշխանութիւն մը միայն կրնայ գործել կանոնաւորապէս և արդիւնաւորապէս, երբ մանաւանդ իր անսայթաք ուղղութիւնն ու գործունէութիւնն երաշխաւորեալ են հակակշռող սահմանադրական մարմնոյ մը գոյութեամբ. միայն թէ... Սահմանադրութիւնն հաստատուած է Թրքահայոց համար, և Ռուսահայաստանի մէջ է մեր Ազգային վարչութեան գերագոյն պետն. . .

— Աշըքեան Սրբազան՝ Աստուծոյ առջեւ ու Ս. Հայրապետին առջեւ համարատու կը ճանաչէր ինքզինքն. և կը զգար թէ ինչ ծանր համար մ'ունի տալու գաւառաց վիճակին վրայ: Երբ թիւն յայտնեց թափուր մնացած առաջնորդութեանց, երկրայութեան արտայայտութիւնը նշմարուեցան դիմաց վրայ և միմունջը իսկ երկրայիկը լսուեցան Խորհրդարանին մէջ ու Խորհրդարանին շուրջ: Եթէ միայն եկեղեցականաց անյօժարութիւնն ըլլալ

արգելք առաջնորդական խնդրոյն լուծման, մէկէն աւելի կնճիռներ կցեալ են առաջնորդական խնդրոյն, գաւառական բարեկարգութեան խնդրոյն, կնճուց փոքրագոյնը չեն թերեւս օտար կրօնատարածութեան ջանքերն, այլ մերթ յաջորդութեամբ կը պսակուին, քանզի միշտ սակեղէն և սակեպարդեւ անիւներու վրայ կը թաւալին. Ս. Պատրիարքն ակնարկեց այս արգելքներուն, այս կնճուց, և... ակնարկեց երկնից. «Աստուած» ըսաւ: Ըստ պատմական բանին՝ Աստուած շատ բարձր է. սակայն Աշքրեան Հօր ձայնն ալ, կամքն ալ, հաւատքն ալ շատ բարձր են՝ կրնանք ըսել. — Լոռաւառո՞ւ ի՞նչ գործն անյիշատակ կրնա՞ր անցնել Հայոց նոր Պատրիարքն, որ Լոյսի խմբադրապեան եղած է: Լոյս ըսի. կը յիշեմ սակայն թէ Արմաշու վանուց Հանդիսին անունն ոչ Լոյս, այլ Յոյս էր: Զի՛ վոյթ. բաւական է որ լոյս ծաւալեց, բաւ է որ լուսաւորութեան մեծագոյն գործին նպաստեց Խորէն Աշքրեանի հանդէսն, Յոյս, լաւ եւս. արդէն այդ բառն ամեն շրթանց վրայ է Սեպտեմբեր 29էն ի վեր. ամէն սրտից մէջ է յոյսն, յոյսն այն՝ թէ Աշքրեանի Պատրիարքութեան հետ ազգային լուսաւորութեան նոր թուական մը պիտի բացուի, թէ Հայաստանեայց եկեղեցին՝ որոյ վրայ այնքան խանդով խօսեցաւ Աշքրեան Սրբազանն՝ ամբացեալ պիտի տեսնէ իր որմունքն: Եւ յուսալից երեսփոխանք և յուսալից ժողովուրդն, երբ կնքեց Ս. Պատրիարքն իւր ոգելից ու հաւատալի առատենաբանութիւնն, ազազակեցին. «Կեցցէ Խորէն Պատրիարք»:

Կոստանդնուպօլսոյ նախորդ Պատրիարքն, Երուսաղիմայ նորընտիր պատրիարքն, Բարձրաշնորհ Տ. Յարութիւն Սրբազան Վեհապետեան, որ բազմաժ էր առ երի Բարձրաշնորհ Աշքրեան Սրբազանին, ոտքի ելաւ՝ կա-

տարելու համար կրկին պարտաւորութիւններ. առաջին՝ պարտաւորութիւն շնորհակալեաց առ Վեհապետն Օսմանեան՝ պաշտպան Հայոց ազգութեան, և շնորհակալեաց առ Ազգն Հայոց, առ Վարչական և Երեսփոխանական ժողովս, առ ամենեւին: Երկրորդ պարտաւորութիւնն նոր բան մ'էր. կամ մանաւանդ «վաղեմի, ամենավաղեմի անագութիւն» մ'էր, զոր կը յիշէր, զոր կը նորոգէր Յարութիւն Պատրիարք: Կաւազանայանձնութեան արարողութիւնն էր զոր կատարեց. իր ձեռամբ յանձնեց իւր յաջորդին Պօլսոյ Պատրիարքութեան տենչացեալ այլ տանջանաւթի զաւազանն, որ երբեք երբեք յոյժ ծանրացած էր իր ձեռաց մէջ, կամ ոյր փռշեռն (նորին Ամենապատուութեան բառով) մերթ աւրինած էին իր ձեռքն. այնպէս որ թողուլ մտաբերած էր քանիցս գաւազանն, — անտարակոյս զգլալով՝ այդ հոգեբանական վայրկենից մէջ՝ այսպանած ըլլալուն համար երիտասարդ Ներսէս Պատրիարքն, ոյր ձեռաց մէջ աւելի խոր մխած էին, ոյր սրտին մէջ իսկ մխած էին ազգապետական գաւազանին փուշերն: Ապա հարեւանցի իմն յիշեց իր ծառայութիւններն, ստորագծելով ծանրութիւնն այն պարագայից, յորս պաշտօնի կոչուեցաւ: Հագներգուաց նման, մեծ մարդոց նման, երրորդ դէմքով կը խօսէր Վեհապետեան: Արդարեւ մեծ գործունէութեան ու մեծ եկեղեցասիրութեան տէր է Յարութիւն Պատրիարք: Իւր անագապահ եկեղեցասէր ոգին փայլեցաւ այն հանդիսաւոր նստին մէջ, ոյր՝ կրնայ ըսուիլ՝ կրկնապատկեց հանդիսաւորութիւնն, այն բարձրանգութեան արարողութեան յարուցմամբ: Իսկ Յարութիւն Պատրիարքի գործունէութիւնն հռչակուեցաւ՝ յաւարտ Երուսաղիմայ պատրիարքին ատենաբանու-

եան՝ իր աշխատակցէն, նախորդ վարչապետ Վսեմաշուք Յովհաննէս էֆէնտի Նուրեանէն, — որոյ յատկութեանց ալ մեծագոյնն է անտարակոյս իր գործունէութիւնն, իւր տեղալիր գործունէութիւնն, Նուրեան էֆէնտին՝ յուզեալ, ամոքեալ բանիւք խօսեցաւ, ի վեր հանելով մանաւանդ Յարութիւն Պատրիարքի մեծագոյն ծառայութիւններն առ Երուսաղիմայ վանքն, « զոր ի մօտոյ պարտքէ բոլորովին ազատած պիտի տեսնենք » աւետեց Նորին Վսեմութիւնն, և առաջարկեց քուէ շնորհակալեաց առ Բարձրաշնորհ Տ. Յարութիւն Պատրիարք Վհհապետեան, Ազգային ժողովն ընդունեց սոյն առաջարկութիւնն, նոյնպէս իւր Ատենապետ Տօքթօր Թիրեաքեան էֆէնտի առաջարկութիւնն՝ առ Գեր. Տեղապահ Տ. Սիմէոն Սէֆէրեան Սրբազան Հայրն շնորհակալութեան քուէ տալու ՝ Քուէ շնորհակալութեան առաջարկուեցաւ նոյնպէս Ընդհանուր ժողովոյ Ատենապետին կողմէն առ Գեր. Ստեփան եպիսկոպոս Գէորգեան Առաջնորդն և Պատուարժան պատուիրակութիւնն Նիկովիդիոյ՝ վասն հիւրընկալութեանն իւրեանց գերազանց :

Ազգային Երեսփոխանական ժողովոյ սոյն պատմական նստին հանգիսաւորութեանն ոչ նուազ նպաստեց Ատենապետ Տօքթօր Թիրեաքեան էֆէնտի շնորհաւորական ատենաբանութիւնն, յորում բարձր հայերէնով կը հռչակէր հայերէնագէտ ու հայրենաճուէր Պատրիարքի մ' արեգակնապայծառ արժանիքն :

Իւր սոյն արժանեաց համար քուէ տուինք մենք ալ Աշքեան Սրբազանին ՝ Քուէ տուինք այն հաւատքով թէ տիեզերաց մէջ պիտի խօսուի Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վրայ Խորէն Պատրիարքի օրով, որ գերազանցօրէն

եկեղեցասէր եկեղեցական մ'է, որպէս իւր ատենաբանութենէն ալ յայտնուեցաւ: Կը հաւատանք, այո՛, թէ եկեղեցին պիտի պայծառանայ, առանց սակայն աշխարհական ոգին հստմանալու: Եթէ երբեք, եթէ երբեք աշխարհական ոգին, իմաստասիրական ոգին հաւածուի, ես պիտի մաքառիմ՝ նոր գաղափարին զօրութեամբն հզօր: Բայց ո՛չ. Խորէն Պատրիարքն՝ համաձայն Հայաստանեայց ազատ եկեղեցւոյ ոգւոյն՝ պիտի թոյլատրէ, պիտի խրախուսէ իսկ իմաստասէր ոգին որ ի յայտ գայ՝ լուրջ ու լուսաւոր՝ դրական գիտութեանց սրբադիժ սքանչեւ պայծառ սահմաններուն մէջ:

Ե.

ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ԵՂԻՇԷ Վ. ԴՈՒՐԵԱՆԻ

[Պարտիզակի պանծալի բարոգիչն Եղիշէ վարդապետ Դուրեան, որ Ս. Պատրիարք Հօր ընկերացաւ ի Պօլիս, շոգենաւուն սեղանին վրայ ըրած է հետագայ բաժակախօսութիւնն, յորում կը թանձրանան բաժակին պարունակելոյն զօրութիւնն ու գոյնն, յորում հրաշալի ներդաշնակութեամբ մը կը միաւորին ոգին հին սրբազնագոյն դարուց ու նոր նրբագոյն դարուս ոգին: Չայն վերընթեռնու հսճոյքն առնելու համար մեր ընթերցողաց, Արեւելէն կ'արտասուենք Հ. Դուրեանի բաժակախօսութիւնն:]

« Մենաստանի լուսթիւնն խորին այսուհետեւ պիտի փոխուի ոստանի ժխորին՝ երբ Նորին Սրբազնութիւնն Ամեն. Տ. Խորէն Արքեպիսկոպոս երթայ բազմիւ յաթու պատրիարքութեան. Նորին Սրբազնութիւնն կը թողու այն վայրերն յորս միայն թէոնաս մը թերեւս կրնար երեսուն տարի անխօս մնալ, եւ Սիմօն մը՝ յիսուն տարիներ սիւնի մը վրայ թառիլ. իւր հայեցողական կենաց վայրկեաններն պիտի փո-

խուին ընդհուպ գործնական կենաց աղմկայոյց ժամերուն : Ազգային նուիրական ճայնին կ'անսայ նա ընդունելով Պատրիարքական բարձր ու դժուարին պաշտօնն . զի այսպէս պարտ էր նմա շնորհ զարդարութիւն :

Նորին Սրբազնութիւնն ցարդ քնարի մը մէկ քանի թեւերուն վրայ կը թրթռացնէր իր յայտերն ու վիշտերն . բայց հիմայ վսեմ այլակերպութիւն մը կը կատարուի յանձին Նորին Ամեն . Սրբազնութեան , այսինքն թէ ոչ եւս քնար մ'է նա այլ բազմազեան երգիւն մը . այսուհետեւ ամէն շունչ որ հայ մթնոլորտէ մը կ'անցնի , հոն այդ երգիւնին վրայ պիտի գայ ոլորել իւր անհուն շէշտը . ամէն վիշտ եւ յոյս՝ որ փոխանակաւ կը կրծեն կամ կ'արծարծեն սիրտն ազգին՝ պիտի գան հոն յարգարեւ իրենց դաշնակաւոր նուագը :

Ն . Սրբազնութիւն կը հրաւիրուի յայն ամիսն՝ ոյր օտքերն անդրդուելի խարիսխ մ'ունին իրենց համար : Թէ իսկ Եզեկիէլեան կառքի նման անուահոլով մրկի այն չի՛ք երկիւղ չորս կենդանի գէմքեր կը հսկեն հոն . ճարտար կերպարանին տակ Պատրիարքն իւր իմացականութեան եւ խորհրդոյ թեւերն կը պարզէ . ցույի խորհրդանշանին ներքեւ ժողովուրդն իւր ստեղծիչ զօրութեան կենդանութիւնն կը փայլակէ . առիւծի վեհապանծ պատկերին տակ Օսմանեան բարեխնամ կայսրութեան հզօր պաշտպանութիւնն կը շնորհուի , եւ արծուի վարազաթեւոց նմանութեամբ կը հովանանայ նախախնամութեան ամենակարող աջը : Ես ալ՝ մարդարէին հիացմամբն առլցեալ՝ իբր այդ ամիսոյն առջեւ կեցած՝ աչերս յառաջ այդ չորս կենդանի գէմքերուն կը գոչեմ հրճուանօք :

Կեցցէ՛ Ամեն . Տ . Խորէն Արքեպիսկոպոս Աշըքեան արժանընտիր Պատրիարք Կ . Պոլսոյ :

Կեցցէ՛ տիրասէր եւ հաւատարիմ ժողովուրդն համօրէն Հայաստանեայց :

Կեցցէ՛ Օսմանեան հզօր պետութեան վեհափառ կայսրն Սուլթան Ապտ-իւլ-Համիա Բ :

Եւ հուսկ յետոյ ձեզ հետ հոգեռանդն կ'օրհնարանեմ .

« Փառք ի բարձունս »

ՅՈՒԵՏԵՍՈՒԹԻՒՆՆ Ի ԳԱՒԱՌՍ

Եթէ նոր սերունդն, որ Եւրոպացի յոռետես հեղինակաց ծանօթանալէ յառաջ զիս կարգաց եւ զիս լսեց, օր մ'ամբաստանէ զիս եւ անիծանէ, անձինս արդարացման համար պիտի կրնամ ըսել երկու բան, զորս այժմէն իսկ կ'ըսեմ ահա:

Նախ, բնական տրամադրութիւն մը կամ՝ աւելի գիտական բառով՝ իմ խառնուածքս, իմ կազմուածքս զիս մղեց՝ գրագիտաց, բանաստեղծից եւ իմաստասիրաց մէջէն բնորել յոռետեսներն, ուսումնասիրել զայնս, անոնցմով սնանիլ եւ ապրիլ, հոսկ ապա նոցա ներածիչն ըլլալ Հայ ընկերութեան մէջ: Իմ ձեռքս յոռետես մատենագիր մը դնող չեղաւ. ես փնտռեցի, ես գտայ յոռետեսներն. ես ինձ յայտնեցի յոռետեսութիւնն: Եւ ասի կառօֆս չը կատարուեցաւ, որպէս ըսի: այսպիսի պարագայից մէջ, կը գրէ Եւրոպացի իմաստասէր բժիշկ մը, « Կամքն յոյժ երկրորդական դեր կը խաղայ. առաջին դերն այն մասնաւոր պայմանաց կը վերաբերի՝ յորս կը գտնուի գործանաւորութիւնը (կամ կազմուածքն): » Ուստի, յանցաւորն ես չեմ, կամ պարզապէս՝ յանցաւոր չեմ, եթէ յոռետեսութեան վարդապետն եմ, եթէ « Գուրմն եմ Նիրվանայ »:

Երկրորդ եւ մանաւանդ՝ իմ արդարացման համար պիտ' ըսեմ թէ, յոռետեսութիւնն յառաջացեալ եւ յառաջացուցիչ վարդապետութիւն մ'է. լաւատեսութեան չրջանակին մէջ մնալով, մտքին զարգացումն յախնթոր, միակողմանի, միօրինակ պիտ' ըլլար: Պարզ աչաց ներքեւ, ոյք կը տեսնեն իրաց մակերեւոյթն, իրաց զուարթ կերպարանքն, այս, գրած է բնութիւնն ներքին աչք մը խորատես, որ կը թափանցէ իրաց վերօթեազ, վրիպուկ, անտեսանելի կողմն. ի մի բան՝ լաւատես աչաց ներքեւ դրած է բնութիւնն յոռետես աչքն: Ուստի, յոռետեսութիւնն ի բնութեան իսկ է. Թոռետեսութիւնն ոչ է դժիւրմ դուստրն իննեւտասներորդ դարուն, որ սնոցց ալ ոչ ձնոցց զայն. ինչ որ կ'ապացուցանէ թէ յոռետեսութիւնն առաւել քան զլաւատեսութիւն կը նպաստէ մոռաւոր զարգացման,

այն է թէ յոռետեսութեան աղբիւրն զգայնութեան կամ մանաւանդ նրբազգայութեան մէջ է: Զգայնութիւն առհասարակ իբրեւ հականիչ կը գործածուի դեռ մտածողութեան սակայն՝ ըստ արդի գիտութեան՝ համանիչ են այդ անուանք: Նոր գիտուն մը կը գրէ. «Իմացականութիւնն, այն թանկագին ձիրքն՝ որ իրաւամբ զմեզ այնքան հալարաւ ու գերազանց կը կացուցանէ, ոչ այլ ինչ է բայց եթէ միմեամբ հակակշռուած մեր կուտակեալ տպաւորութեանց արտադրոյթն. եւ կրնանք հաստատել թէ՛ խորհիլ կրնայ միայն այն մարդն որ կը զգայ: Մեր մտայ զարգացումն՝ արդ՝ պարտի յանկ համեմատ ըլլալ լիովին մեր զգայնութեան զարգացման. եւ արդարեւ հանապազօր կը տեսնենք ատի մարդկային ընկերութեան մէջ, ուր նրբազգայիք (les raffinés des sens) են միանգամայն ընտրանին իմացականութեան (l'élite de l'intelligence): » կրնանք յաւելլուլ. Ըստ որում մարդկային ընկերութեան մէջ նրբազգայիք յոռետես են ընդ հանրապէս, ապա ուրեմն յոռետեսք են իմացականութեան ընտրանին, եւ Յոռետեսութիւնն աւելի յառաջացեալ վարդապետութիւն մ'է քան լատետեսութիւնն:

Սոյն մտածմանց, սոյն ինքնարդարացման տեղի տուաւ գիրն հետագայ՝ գաւառացի գործչի մը յոյժ երկտասարդ այլ յոյժ կարեւոր (վարժարանաց տեսուչ-ուսուցիչ, ընկերութեանց հիմնադիր ու տնօրէն, հիմնարկու եւ խմբագրապետ գաւառական առաջին հանդիսին՝ ոյր շարունակութիւնն ի սրտէ կը մաղթենք):

Ե.

2/14 Սեպտ. 1888, Այնթապ

Անգիւս քարեկամս

Ե. Տէմիրճիպաշեան Էֆէնճի

Վերջին հոգեւունչ նամակիդ, — որուն բուականը կարծեմ Յուլիսի 96 էր — հազիւ կը պատասխանեմ այսօր, առնան իմ ամպերուն ներքեւ ու վաղանաս խոնջութեան մը իմ արտադրութեան ներքեւ:

Մի՛ զարմանաւ Եղիաս, Նիրվանայի խօսեցեալ Եղիաս,

քէ Վահանն ալ, լաւատեսական դայրոցի հետեւող, Շոքէնհաւերի վարդապետութեանց ասող եւ կենաց երեւութական վայելքներուն հաւատացող Վահանն ալ, իր կենաց առաջին շրջանին մէջ կը վարակուի Գարուս ախտովն ու կը ծանրաբեռնի ձանձրոյթի բեռան տակ: Ափսոս, բնութեան օրինաց իսկ կը հակառակի այսօր հոգիս, եւ աւեան տեւեներուն պէս կը տօգուցի վաղածամ, մինչ ամբան ոսկեռող հունձները պէտք էին յաջորդել կենացս գարունին ու ծաղիկներուն . . . — Բայց, Էր այս փոփոխութիւն. ես որ 2-3 տարի առաջ կը գրէի Ձեզ: ու տարի մը առաջ կը հառէի Ձեզ, Ձեզ, որ ինձ պէս շատ աշխատեցեր ունիք իրաւամբ: Այն ինչ օր էր որ բարոյական ոյժ մը կ'զգայի յիս, Սոյիկեանի պէս անտարբեր խնդրելու եւ վիշտելու՝ բայց դափնեզարդ յաղթականի մը գոռոզութեամբ կը դիտէի դէպքերն ու յեղաշրջումներն կենաց ու ամենուն վրայ կը կարծէի ունենալ՝ ներքին, անխախտ ու անվերջ կորով մը. — ու այս հաստատ համոզմամբ կը խնդրէի Ձեզէ տարի ըլլալ, ուրախ ըլլալ, ապրիլ ու կեանքը վայելել . . .

Հէ . . . կը մարմնի այսօր այդ հառապայթը, ու դուն ուրեք կը նշուէ արեւս մէջ վերջին շող մը այդ սառուցեալ արեւէն, իբրեւ վերջալուստի մը քրքումն քելը:

Բայց ինչո՞ւ . . .

— Ձգիտեմ եղբայր, պատճառները չեն այնչափ արտաքին որչափ ներքին, որոց խաւերը բռնել չեմ կրնար:

Ձեր նամակը ստացայ այնպիսի վայելեան մը, ուր ալեկոծեալ սիրտս ամոթելու համար Տէմիրնիպաշեան մը միայն բաւական էր: Հետեւեալ օրը մեկնեցայ Եփրատի եզերքը պոյս մ'ընելու. առանձնացայ, քաղաքակրթութեան բացակայութեամբ սփոփուեցայ, հին ատեւակներու մէջ քաղաքացայ, կեանքի հոգեկան յոյզերը մոռցայ . . . ու երէկ վերադարձայ Այնթապ, ուր գրիչս ձեռք առի պատասխանելու Քեզ, անզուգական մտերիմս . . .:

ԿԱՏՈՒԻ ՄԸ ՅԻՇԱԳԻՐՔ

Մանկապարտեզ. — Օշին. — Վեպ. — Ամսօրեայ, ճաշակ. — Թղեան. — Ասքանազ պալաքը. — Բարեկիրք Ռուսահայ մը. — Յետ յիշագրութեան:

Ի՛նչեր անցան, ի՛նչեր դարձան: Ինծի համար, շիտակը կ'ուզէ՞ք, բոլոր եղելութեանց մէջէն՝ որոնք ամէն մ'ի վեր է տեղի ունեցան՝ ամենէն մեծն է Տիկին Մատակեանցի մանկապարտիզին հիմնարկութիւնը: Թող Տիկին Մատակեան թըրքահայոց չը հաւնի, թող տգէտ կամ վայրենի համարի զանոնք: Ես, թէեւ թրքահայ (կատու), գովելի բանը կը գովեմ, ո՛վ ալ ըլլայ այդ բանն ընողն: Իմ խոնարհ կարծիքս, — որ սահայն եւրոպիոյ կրթական բարձրագոյն անձնաւորութեանց կարծիքն է, — իմ կարծիքս այն է թէ՛ բնութեան դէմ մեղանշել է փոքրիկ աղայքը գրասեղաններու վրայ ժամերով անշարժ նստեցնել՝ ձեռունքին գրիչ կամ գիրք մը բռնած: Այս տեսակ կրթութիւն մը, — եւ մեր սուրած կըրթութիւնն այս է դեռ՝ հակառակ իրարմէ զարգացեալ Հոգաբարձութեանց ոյք իրարու կը յաջորդեն ⁽¹⁾ — տղայոց մարմինն ու միտքը միանգամայն կը խամրէ: Եւ այնուհետեւ, մեր մեծ մարդիկը կ'ենեն կը պոռան. «Հայ երիտասարդութիւնն հիւանդ է, յիմար է, տարօրինակ է, անուղղայ է, անտանելի է» է՛հ, ուրիշ կերպ չը կրնար ըլլալ. վարժարաններ կան, ուր ամիսն անգամ մը պատուհան չը բացուիր ձմեռը. վարժապետն սուղջապահութեան տարրական սկզբանց իսկ անտեղեակ է, թէեւ Ռեթիկ Հոճային հետ Մանքըզ կարգացած ու թօփալ իսրայէլէն Տիեզերագրութիւն սորված է: Վարժապետին կարծեօք՝ տղան, տարիքն ինչ ալ ըլլայ, որքան ալ մատաղ ըլլայ, պէտք է չորս պատի մէջ ու չոր տախտակ-

(1) Սիրեկի է մեզ յուսալ թէ Իսկիւսարի Սէլամսըզ Թաղի դպրոցին նորընտիր Հոգաբարձութիւնը՝ զոր այնքան եռանդեամբ կը վարեն Գարեգին Տէմիրճիպաշեան եւ Պօղոս Աւգեր Էֆէնսիք՝ ճշմարտապէս նոր շաղի մը հեծելի եւ ճիպար հանդիսանայ միւս Թաղային վարժարանաց, ոյք՝ հազուադիւս բացառութեամբ՝ դեռ մարդասպան կրճովի մը կու տան նոր սերնդեան:

ներու վրայ տիտիկ ըրած կարգայ՝ աչքը գրքին վրայէն վեր չառնելու պայմանաւ . պէտք է գոց ընէ շատ անգամ չը հասկըցած բանն . Հասս ունի նէ չի կարգայ . հասս ունի նէ՝ աչքը վեր վերցնէ՝ երկինք նայի . չըլլար . Տղաք այսօրինակ կըրթութեամբ անտարակոյս հիւանդ կ'ըլլան , հիւանդ ըստ մարմնոյ և ըստ հոգւոյ . ջրախտաւոր , ախտահոգի (névropathe , psychopathe) բառերը չունենայինք թերեւս , եթէ Եւրոպացիք ալ ժամանակին բանաւոր կամ բնական կրթութիւն մը տային տղայոց :

Մեր մէջ ընդհանրապէս խեղաթիւրելու հիւանդութիւն մ'ալ կայ . այն ալ միթէ մեր առած կրթութեան արդիւքը չէ՞ . Այսպէս Օշին , Արեւելեան մարդոյ վերջին թուոյն մէջ , հակաբեւեռեան ակնոցով մը դիտելով Եգիպտոսի ժողովոյ վերջին նստերուն անցած դարձած բաներն , յաճախ եղածէն յոյժ տարբեր կը ներկայացնէ զանոնք : Օշին կ'ըսէ թէ ծանօթ միջոցէպէն յետոյ « Պաղէչի երեսփոխանը ծակամուտ եղած է սրտադողէն » . Իրօղութիւնն այն է թէ Մայր-Եկեղեցիէն ելնելուն՝ « Պաղէչի երեսփոխան »-ին եղբայրն՝ ինչպէս եւ Տիգրան Եոսուֆեան էֆէնտին՝ խորհուրդ տուած են իրեն որ ուղղակի տուն երթայ . բայց ինք անվեհեր յայտնած է թէ « տեղ մ'ալ չուզեր երթալ . հոն պիտի մնայ » : Օշին , որ խղճմտանքին հակառակ արին իբրեւ ծակաւնոս ներկայացուցած է , թերեւս ինքզինք արդարացնէ՝ ըսելով թէ ամեն կուսակցութիւն կը խեղաթիւրէ , պէտք է խեղաթիւրէ — յաջողելու համար : Այլ սակայն Պատմութիւնն այսպէս չգրուիր , եւ Արեւելեան մարդոյ թղթակիցը պատմութեանդաստու է կարեւոր կրթական հաստատութեան մը մէջ : Խեղաթիւրման զոհն Նուրեան էֆէնտին ըլլայ , Արփիար էֆէնտին ըլլայ , խնդիրն անձի վրայ չէ . խնդիրը խղճամտութեան , ուղղասիրութեան , անաչառութեան , ի մի բառ՝ բարոյականութեան վրայ է : Օշին , որ լեզուի հմուտութիւն , մտքի նրբութիւն եւ ազգային կենաց ծանօթութիւն ունի , միշտ հաճութեամբ պիտի կարգացուի , երկու պայմանաւ . նախ անկողմնակալութեան պայմանաւ . նաեւ այն պայմանաւ , որ Պէրպէրեան վարժարանի պարզեւարաշխութեան հտնդիսի նկարագրու-

թեան (Տէս Արեւելեան մամուլ) ոճն ⁽¹⁾ այլ եւս չը գործածէ : Ճաշակ ունի Օչին՝ երբ ուզէ . պէտք է միշտ ուզէ :

Արդեօք մեր առած կրթութեան , մեր առած դաստիարակութեան արդիւնք չէ՞ որ ծանուցեալ գրագէտք ոմանք վէպերուն համար կ'ըսեն . « Մամիկա ալ կրնայ գրել : » Միսաքեան պատուելին այս կարծիքն յայտնած ըլլալ վարժապետին աղջկան համար . ես ականջովս լսեցի որ հանրածանօթ գրագէտ մը նոյն բանն ըսաւ նոյն վէպին առթիւ , եւ մանաւանդ խօսքն ընդհանրացնելով՝ վճռեց . « վէպն ի՞նչ է . . . » ⁽²⁾ Նոյն գրագէտք , գրագիտութեան դասի մը մէջ , գրական սեռերու վրայ խօսելով , պիտի վարդապետէին — քանզի անհնար է ուրիշ բան ընել — թէ գրական սեռերէն մին է վէպն ալ , որ նոյն իսկ մեր դարուն գրական նախասիրական սեռն եղած է , եւ թէ այնքան դժուար է լաւ վէպ մը գրել որքան լաւ դիւցազներգութիւն կամ թատերգութիւն : Գրագիտաց ոմանց այս հակասական ընթացքն ի՞նչ բանի վերադրելի է : Պարզ է ասի . Գրագէտ մը , որ վէպ գրած չէ եւ որ բարձր դաստիարակութիւն ստացած չէ կամ հոգւոյ բարձրութիւն չունի ի ընէ , վէպը գրական սեռերէն արտաքսելու չափ յառաջ (կամ ետ) կ'երթայ , երբ մէկն ազգային վէպի մը վրայ խօսի , եւ երբ մանաւանդ այդ գրագէտն ազգային խնդրոյ մը մէջ այն վէպին հեղինակէն տարբեր կարծիք ունի : Կըծիծաղի՞ս , ընթերցող . Բայց մարդիկ այսպէս են աւելի կամ պակաս : Տէրս անգամ , որուն անկողնակալութիւնը ծանօթ է , մերթ յանգէտս կողմնակալութիւն կ'ընէ . եւ երբ դիտողութիւն ընեմ , խորին կերպով կը տխրի , ոչ անշուշտ դիտողութիւն ընելուս համար , այլ զի յանգէտս կողմնակալութիւն ըրած է :

Կրօնականք ալ ազատ չեն Բարձրապատիւ կողմնակալութեան

(1) Անինամ կամ մանաւանդ տարօրինակ կերպիւ խնամեալ ոճ , որ բացարձակօրէն կը հակապատկերի սոյն վարժարանի մրցանակաբաշխութեան հանդիսին որպէս իր Հիմնադիր Տնօրէնին ճառերուն մէջ տիրող գեղաճաշակ ոճոյն :

(2) Ուրիշ բան է ըսել թէ վէպերն յոռի ազդեցութիւն կ'ունենան րաբունք վրայ : Այդ ալ խնդիր է :

տուրք վճարելէ։ Ամսօրեայ հանդեսի հոգեշնորհ գրադատն անկողմնակալութեամբ դատել ուզած էր ճաշակ ունեղեմն դայրութեանն։ Եւ ահա սոյն ընտիր — թէեւ միշտ ժամանակավրիպական — Հաւաքածոյին խնամակալաց միոյն Արեւելի մէջ կենդանի հայերէնով հրատարակած մէկ յօդուածէն երեւցաւ թէ՛ Ամսօրեայ հանդեսն ալ կողմնակալութիւն կ'ընէ (ի նպաստ վանքին), թերեւս յանգէտս։

Արդեօք թղլեան եւ Ասքանազ էֆէնտիներէն ո՞րն ինքզինքն անկողմնակալ կը կարծէր այն բանակուռոյն մէջ զոր կատարեցին։ Բայց ես ասորո՞ք այդ գրական պայքարէն։ Կը փափաքէի որ գրադէտք ամէն ժամանակ իրարու հետ վիճաբանէին հրապարակի վրայ, ուր որքան ալ գրական գործունէութիւն ըլլայ միօրինակութիւն կը տիրէ միշտ առանց վիճաբանութեան։ Ի՞նչ գեղեցիկ էր Ասքանազ էֆէնտիի յօդուածին վերջաւորութիւնն։ Հիւսկոյական։ Այլ գեղեցիկ էր արդարեւ թղլեան էֆէնտիին երկոտող պատասխանն ալ։ Դուրեանին՝ թղլեան ուսուցած է հայերէն։ Այս բաւ է՝ թղլեանի փառքին։ Իմացայ սակայն թէ Ասքանազ էֆէնտին ալ երկոտող մը տուած է Արեւելին, եւ թէ այդ գիրը չարուած, այլ չէ տպուած Արփիար էֆէնտիի հրամանաւ։ Դոյն գրոյն մէջ ըսուած է թէ Դուրեան հայերենագիտ չէ։ Արփիար էֆէնտի սքանչելի ներշնչում մ'ունեցած է՝ ցրուել տալով այդ գրեթէ հայհոյիչ տողերը։ Դուրեան հայերէնագէտ մ'ըլլալէ աւելի է։

Յիշագիրս Ռուսահայու մը յիշատակութեամբ սկսայ։ ուրիշ Ռուսահայու մը յիշատակութեամբ կնքեմ։ Առիթ ունեցայ տեսնել Պ. Մազիրովն, որ՝ ընթերցողաց յայտ է՝ մայրաքաղաքս եկած է Ռուսիոյ դեսպանատան մէջ արուեստահանդէս մ'ընելու մեծանուն մօրեղբօրն՝ Ալվազովսքիի նկարուց։ Ի՞նչ տարբերութիւն ցարդ տեսած Ռուսահայոցս և այս Ռուսահայուն միջեւ։ Ի՞նչ փափկութիւն բանից և վարմանց՝ բնաւ վիրաւորիչ բառ կամ ակնարկ առ թրքահայս։ Ընդհակառակն, Պ. Մազիրով չը ծածկեց իր հայրենակից Ռուսահայոց քանի մը թերութիւններն։ Եթէ մեր Ռուսահայ հրապարակագիրք ու մանկավարժք, որոնք Գերմանիոյ Համալսարանաց վկայական-

ներով կը վերադառնան ի հայրենիս, գէթ տարի մը բարեկըրթութիւն ուսանէին Պ. Մազէրովէ: Դասախօսութիւնը թող ուսն լեզուաւ ըլլար, հոգ չէ. բարեկըրթութիւնը կրօնագիրութիւն չէ:

Յէն Յիշագրութեան. — Հոգն՝ որ տիրոջս գրասեղանին վրայ գտնուած Ռուսահայ թերթ մը կը բանայ՝ կը յայտնէ թէ բան մը մոռցած եմ կողմնակալութեան գլխոյն մէջ: Նոր դարձ. Մեղքիսեղիկ Սրբազանի հակակոնդակին վրայ խօսելով՝ կ'ըսէ. «Միւսիւն Ամեն. Մեղքիսեղեկի պէս Հայաստանեայց եկեղեցու հարազատ մի ներկայացուցիչ կարող է այդքան գեղեցիկ տրամաբանութեամբ, հակիրճ, վսեմ ոճով եւ այն սուրբ կրակով վառուած գրել, որ յատուկ է միւսիւն Ամեն. Մեղքիսեղեկին»։ Նմանաշափական կ'ըլլար պարբերութիւնն, եթէ երկրորդ միւսիւնը ծայրը գրուէր. միւսիւնագլուխ ու միւսիւնագոյն եզական պարբերութիւն մը կ'ըլլար, թէեւ ժխտական պարբերութիւն մը կ'ըլլար՝ երկու միւսիւններու պատճառաւ: Երկրագունն միշտ յարգանք խօսած է Մուրատեանց Արքեպիսկոպոսին վրայ, եւ կը խորհի թէ առ Նորին Սրբազնութիւն թերայարգութիւն մ'է փիւնիկ մ'ընել զայն: Ունինք իբր տասնեակ եկեղեցականներ, որոնք Զմիւռնիոյ նախկին առաջնորդին նման օժտեալ են հանձարի, հուրի, հմտութեան կողմանէ: Նոր դարի խմբագիրը պէտք էր յիշել թէ իրիմեան Հայրիկ շատ տարիներ առաջ գէթ նոյնքան գեղեցիկ, կորովաբան, պերճախօս գիր մ'ուղղած էր առ Հռոմայ Քահանայապետը: Միւսիւն... Կատուին այս յիշագրէն յետոյ Նոր Դարին համար ոչ եւս է Երկրագունն:

ՄԵԾԻՆ ԲՐԻՏԱՆԻՈՅ ԿՐՈՆՔՆԵՐՆ (¹)

ԿԱԹՈՒԿՈՒԹԻՒՆՆ ՅԱՆԳՂԻԱ

Կաթոլիկներն յԱնգղիա տկար փոքրամասնութիւն մ'են, բայց այս փոքրամասնութիւնն կ'աճի օրըստօրէ եւ գրեթէ կրկնապատկեալ է վերջին քառասուն տմաց մէջ հետեւեալ

(¹) Բանախօսութիւն Պ. Կէսօզի, շարունակութիւն:

երկու պատճառներով: մէկ կողմանէ իրլանտացւոց տակաւ
յաճախող բազմութիւն մը կ'հաստատուի յԱնգղիա վաճա-
ռաշահ եւ արուեստաւոր քաղաքաց մէջ, միւս կողմանէ հաս-
տատեալ եկեղեցին վրդովող ներքին խնդիրք Հռովմայ ճա-
նապարհին վերայ կ'մղեն առաւել թանձրացեալ եւ առաւել
հետեւական կրօնի մը ըզձակերտ հոգիներն: Եղիսաբէթ
թագուհւոյն ժամանակ կաթողիկոսներն՝ ըստ Հալլամի՝ բուն
Անգղիոյ մէջ ժողովրդեան երկր մասն կ'կազմէին, այլ յա-
մին 1699 նոցա թիւն 27,000ի իջած էր: Գլխաւորաբար Լան-
գաստրի, Սքրաֆորտի եւ Սիւսէքսի կոմսութեանց մէջ կ'գտ-
նուէին կաթողիկոսներ: վաճառաշահ քաղաքաց մէջ հազուա-
գիւտ էին բացի Լոնտրայէն: Անգղիոյ մէջ կաթողիկոսներն չը
հալածուեցան այնքան խստութեամբ եւ անգթութեամբ որքան
յիւրլանտա: Ժամանակն էր այն նշանաւոր Պատմական օրինաց
որք կ'հարուածէին զկաթողիկոսութիւնն իւր ամեն ձեւոց եւ
իւր ամեն յայտնութեանց տակ: այն ժամանակն էր յորում
պարտէր ոք անգլիական ուղղափառութիւն ցոյց տալ պաշ-
տօնի մը տէր լինելու համար, եւ ամեն ազանգի պատկանող
այլադաւանք կաթողիկոսներուն պէս կ'կրէին այս օրինական
անկարողութիւնն: Փորձոյ հրովարտակն (acte du test) յամին
1673 կ'հաստատէր թէ ոչ ոք կրնար հասարակաց պաշտօն
մ'ստանձնել առանց ճանաչելու վեհապետին կրօնական գեր-
իշխանութիւնն եւ առանց հաղորդութիւն ընդունելու եպիս-
կոպոսական եկեղեցւոյ մէջ: Ընդգիմադիրք կը վտար-
ուէին հանրային պաշտօններէ, բայց կաթողիկոսաց ընդդէմ
ի գործ դրուած միջոցք առաւել խիստ եւ առաւել ուղ-
ղակի էին: Կը հաշուի որ յամին 1789 կաթողիկոսաց թիւն
68,000 էր: 1778ին Բարլամէնդն քուէարկեց առաջին հրո-
վարտակն որ կ'բարեօքէր նոցա կացութիւնն, սակայն եւ այն-
պէս նոցա թիւն զգալաբար չ'բազմացաւ մինչեւ ի վախճան
վերջին դարու: 1829ին շնորհիւ իրլանտացի Օ'Գոննէլ ակա-
նաւոր պերճախօսին ճարտարաբանութեան՝ Փորձոյ հրովար-
տակն ջնջուեցաւ եւ կաթողիկոսներն ազատագրեցան իւրեանց
քաղաքական անկարողութենէն: Այն ժամանակէն սկսեալ
նոցա թիւն յաւելաւ արագ արագ:

Հոս կ'ընեմք զանազան ժամանակաց մէջ նոցա աճման
թիւերն մերձեցուցմամբ: Այս թիւերն կ'վերաբերին միայն
Անգղիոյ եւ Կալէսի երկրին կաթոլիկներուն:

1780	69,000
1845	528,000
1851	766,000
1855	909,000
1861	955,000
1865	998,000
1871	915,000

Այսօր մէկ միլիոնէն աւելի կ'հաշուուին:

Կաթոլիկութեան այս զարգացման հետեւութիւնն եղաւ
Անգղիոյ մէջ եպիսկոպոսական նուիրապետութեան մը վերա-
հաստատութիւնն որ դադրած էր գոյութիւն ունենալէ Բա-
րենորդութենէն (Réforme) ի վեր: Անգղիա առաքելութեան
երկիրն կ'համարուէր եւ բաժնուած էր առաքելական չորս
աթոռակալութեանց, երբ Պիոս Թ. Պապն 1850 սեպտեմբեր
29ի կոնգակաւն հիմնեց 12 եպիսկոպոսութիւններ որք կա-
խումն ունէին Ուէսդմինսթըրի արքեպիսկոպոսութենէն:
Բողոքական կուսակցութիւնն տաղնապեցաւ Պապութեանն այս
վերածնութեան վերայ, եւ կառավարութիւնն զայն գոհա-
ցունելու համար հետեւեալ տարին (1851) հրատարակեց վճիռ
մը որ անվաւեր կ'յայտարարէր Պապին կողմանէ ստեղծուած
եպիսկոպոսաց ախտղոսներն եւ իրաւասութիւնն, եւ 100
ռոկոյ (2,500) տուգանաց կը դատապարտէր ով որ առանց
Անգղիոյ եպիսկոպոսական եկեղեցւոյն վերաբերելու եկեղե-
ցական տիտղոս մ'առնուր կցելով իւր անուան թագաւորու-
թեան գաւառի մը անունն: Այնպիսի օրէնք մ'էր այս զոր
դժուարին էր ի կիր առնուլ առանց ծանակ լինելու, եւ ար-
դարեւ այս օրէնքն բնաւ չ'իրականացաւ: Կաթոլիկ եպիսկո-
պոսներն իրենց բնակավայր եղող քաղաքին անունն դարձեալ
ի կիր կ'առնուն, այլ բանակուսէ մը խոյս տալու եւ թերեւս
անգլիքան եպիսկոպոսաց ախտղոսներուն հետ չ'չիօթելու
համար Հռովմայ Գահն տուաւ իւր եպիսկոպոսաց յառաջ
քան զբարենորոգութիւնն գոյութիւն ունեցող եպիսկոպո-

սութեանց տրուած տիտղոսներէն տարբեր տեղական յորջորջումներ: Ասպէս փոխանակ Լոնտրայի Եպիսկոպոսի (անկլիգան տիտղոս) կ'ըսուի արքեպիսկոպոս Ուեստմինսթէրի, եպիսկոպոս Սաութուորքի եւայլն: Կաթոլիկ եկեղեցւոյն աճեցուն յառաջագիմութեանն համար՝ խնդիր ելաւ բազմիցս բաժնելու Ուեստմինսթէրի թեմն, եւ երկրորդ արքեպիսկոսութիւն մը հիմնել ի Լիվրբուլ կամ ի Պիրմէնկամ, բայց այս խորհրդոյն տակաւին վերջնական ելքն տրուած չէ:

Կաթոլիկ եկեղեցական իշխանութեան կողմանէ ամեն տարի հրատարակեալ Կաթոլիկ Տեսչութեան շնորհիւ դիւրին է իմանալ ամ ըստ ամէ կաթոլիկութեան յառաջագիմութիւններն իւր քահանայից՝ իւր եկեղեցեաց եւ իւր վանուց թուոյն աճեցուն յաւելումովն: Համառոտախօս լինելու համար՝ ըսենք թէ 1885 տարւոյ տպագրութենէն կ'իմանամք որ 2,198 քահանայ եւ 1,259 եկեղեցի կամ մատուռ կ'հաշուէին: Աշխարհականաց միաբանութիւնքն գրեթէ կղերին քառորդն կ'կազմեն: Ուեստմինսթէրի թեմին մէջ միայն կ'գտնուին 17 արանց եւ 42 կանանց միաբանութիւններ: Ամենէն աւելի հաստատութիւն ունեցող եւ առաւել կուսակիցներ չհանդ միաբանութիւնքն են Յիսուսեանք եւ Բենեդիկտեանք: Ոոցա թիւն աւելի բազմացաւ ի Ֆրանսա 1885 մարտ 29ի հրամանագրոց գործադրութեան պատճառաւ: Ֆրանսայի մէջ լուծեալ եղբայրակցութիւնքն (Congrégation) մանաւանդ Յիսուսեանք՝ դացած են հաստատել յԱնգղիա իրենց վանքերն եւ դպրոցներն, եւ երբեմն «անկցի պապութիւն» աղաղակներով դիւրագրգիռ երկիրն Ռապըլէի եւ Վոլթէրի երկրէն աւելի ներողամիտ կ'երեւի:

Կաթոլիկութիւնն բարձրագոյն դասուց մէջ կարեւոր գրաւումներ ըրած է: Վերջին երեսուն տարիներու մէջ 600է աւելի անգղիացի ազնուազգիք դարձած են ի ծոց կաթոլիկ ծառաւաժողովոյն (propagande): Բարձրագոյն-եկեղեցւոյ ծիսականութենէն ի Հռովմէականութիւն անցըր սահուն է: Այս նշանաւոր հաւատալիտեւոց մէջ հարկ է յիշատակել Պիւդի Մարգիզն, զմին յամենամեծ սեփանակատեարց Միացեալ-Թագաւորութեան, եւ Լորտ Ռիպըն Հնդկաստանի նո-

րագոյն փոխարքայն . կրնամք յիշատակել նաեւ օրիորդ Հեղինէ Կլատտոն , զհարազատ քոյրն պետական անձնաւորութեան : Կաթոլիկ ծաւալածողովն այս մասին անխոյթ չ'առնէր ընկերութեան ո եւ է դասակարգ : Կաթոլիկ գալոսք օր ըստ օրէ կ'բազմանան յԱնգղիա : Անգղիոյ Կաթոլիկութեան ընկերական ոյժն կ'առաւելու այն ազդեցութենէն զոր Իրլանտա եւ Սկոտլա կ'ներգործեն Բարլամենդին՝ ազնուականաց՝ բորձրաստիճան ընկերութեանց եւ վարչութեան վերայ : Կաթոլիկ եկեղեցին Միացեալ-Թագաւորութեան մէջ կ'հաշուէ 40 սեպուհներ (որոց 55ն աթոռ ունին Լորաբրու խորհրդարանին մէջ) , 44 պարոնիկներ (baronnet) , 5 անդամք Թագուհւոյն անձնական խորհրդարանին եւ 60 անդամք Երեսփոխանաց ժողովոյն , այս վերջիններն Իրլանտայէն կ'ընտրուին : Կաթոլիկութիւնն ընկերական զօրութիւն մը կ'լինի յԱնգղիա եւ այս կարեւորութեան զգացողութեամբն Պ . Կլատտոնի նախարարութիւնն առանց պաշտօնական դիւանագիտական հաղորդակցութիւն ռանալու Հռովմայ արքունեաց հետ՝ հաճոյակատար յարաբերութիւններ մշակեց իւր Երինկզ ըն պատուիրակին միջոցաւ : Ստոյգ է որ այս յարաբերութեանց պատճառն Իրլանտա էր քան Անգղիա , եւ մանաւանդ Պ . Կլատտոն կրօնական հեղինակութեան աջակցութիւնն կ'իյնդէր Իրլանտայի բարոյական խաղաղացման համար , բայց Անգղիոյ եւ Հռովմի միջեւ այս մերձեցումն կարեւոր իրողութիւն մը եւ դարաւելուի մ'է Անգղիոյ կրօնական պատմութեան մէջ :

ՀՐԵԱՅԲ . ԲԱՐԼԱՍԷՆԳԱԿԱՆ ԵՐԳՈՒՄԵՆ , ՕԲՍՅՈՐՏ ԵՒ ԳԱՄՊՐԻՃ : Հրեայք բոլորովին աքսորուած էին Անգղիայէն Եղուարդ Ա . ի ժամանակ (վախճան ԺԴ . դարու) : Չ'իյրձեցին դառնալ յԱնգղիա մինչեւ ի ժամանակս Գրոմուէլի , եւ Թագաւորութեան վերականգնումէն յետոյ միայն յայտնապէս արտօնուեցան անդ ընտելութիւն հաստատելու : Լոնարայի առաջին Սինակոկայն կ'սկսի 1662էն : Հաւանական է թէ Շէյքսպիր երբ Շայլոքի նկարագիրն ստուերագծեց՝ երբէք տեսած չ'էր հրեայ մը : Այսօրուան անգղիացի հրեայք մեծաւ մասամբ Բորդուկէզ կամ Սպանիացի են ծագմամբ , եւ հրեայ ցեղն

էր որ տուաւ Անգղիոյ իւր մեծ պետական մարդն, Տիգրա-
յէլի, որ անգլիգանութեան դարձող հրեայ ընտանիքէ մը
սերած էր: Երկար ատեն Հրեայք Անգղիոյ մէջ օրինապէս
օտարական կ'նկատուէին: Յակոբ Առաջնոյ թագաւորութեան
ատեն հրատարակեալ հրովարտակ մը անգլիկան եկեղեցւոյ
հաղորդութիւնն իսկական պայման կ'նկատէր բնաշխարհու-
թեան (naturalisation): Յամին 1753 Բարլամէնդն մերժեց
Պէլհամ իսկարարութեան առաջարկութիւնն Հրէից բնաշ-
խարհութեան թոյլտուութեան համար: Մասնաւոր անկա-
րողութեանց եւս դատապարտեալ էին Հրեայք, զորօրինակ
չ'էին կարող անշարժ կալուածոց տէր լինել: այս արգելքն
յաճախ չ'զոքացաւ կամ չ'զործադրուեցաւ, այլ վերջին դա-
րուս կիսունյաջորդական և դժուարաւ ընդունուած որոշմամբ
Հրեայք կ'վայելէն հանրային ու քաղաքային կատարեալ եւ
բացարձակ ազատութիւն: Նոցա արգելիչ վերջին թումըն
խորտակեցաւ 1858ին, Բարլամենդական երդման ատեն «Քրիս-
տոնէի մը հաւատքին վերայ» բանաձեւն արտասանելու սով-
որութենէն ազատ թողուեցան: Բարլամենդական այս եր-
դումն՝ որ զլստուած վկայ կ'ընէ՝ եւ հետեւաբար հաւա-
տոյ աստուածեան դատնութիւն մ'էր, զոր Պ. Պրէտը՝
գործնական անաստուածն՝ մերժեց տալ, արմատական փոք-
րամասնութեան կողմանէ ի բաց թողուած է իրբեւ նշտա-
բեր ազատութեան մանաւանդ խղճի հաւասարութեան: Թե-
րեւս ընդ հուպ բողբոլին բարձուի. այլ այս բարձումն չը
պիտի արգելու դեռ անգլիական ազգն պահելէ ընդերկար
փոքր ինչ փարիսեցիական բարեպաշտութեան եւ կրօնական
հաւատոյ մեծ մաս մը: Նոքա միայն գիտեն զայս որք կիւ-
րակէ մ'անցուցած են յԱնգղիա եւ մանաւանդ ի Սկովտիա:
Եւ եթէ այնքան խտիւ սուրբ կ'պահեն կիւրակէն, բողբո-
կան մոտառք եւ եկեղեցիք կ'իսկուին չաբաթուան մէջ եւ
պաշտաման ժամուն միայն կ'բացուին կիւրակէ օրերն: Մեր
երկիրներուն մէջ կաթոլիկ եկեղեցին ամեն օր եւ ամեն ժամ
բաց կ'մնայ իրբեւ ասպտոտան հաւատացեալ եւ տառապեալ
հոգւոյն որ կ'ուզէ խնդրելանդ ազօթից եւ մտամոխիրութեան
վայրկեաններ: Կաթոլիկութեան այս սովորութիւնն յԱնգ-

ղիս կ'չափաւորի եւ ընդ ետ բողոքական սովորութեանց ազդեցութեան տակ :

Համառօտ ասել, կրօնական ազատութիւնն բացարձակ է յԱնգղիա, եւ փոքր միւս եւս բացարձակ պիտի լինի կրօնական հաւասարութիւնն : Վերջին թումբք կ'սորոտակին տակաւ : Օքսֆորտի եւ Գամպրիճի մեծ համալսարանք որ ընդ երկար ժամանակս փակեալ էին փորձոյ հրովարտական, այսօր բաց են ամեն հաւատալեաց, եւ 1870 էն ի վեր հաստատեալ եկեղեցւոյն 39 յօդուածոց հպատակելու հարկաւորութիւնն աստուածաբանութեան բեմեր ընդունելու ատեն միայն կ'պահանջուի, եւ բոլորովին օրինաւոր է այս մասին : Կաթոլիկներն, հերձուածեալք, հրեայք, ազատախոհք կրնան յայսմհետէ ուսանել ի Գամպրիճ եւ Օքսֆորտ : Անշուշտ անգլիգանութիւնն ընդ երկար դեռ բարոյական գերակայութիւն մ'իգործ պոսի դնէ անդ, այլ յառաջագոյն օրէնքէն ընդունած պաշտօնն յայսմհետէ պիտի պարտի աւանդութեան եւ յարգանաց : Ո՛րք երկրակալութիւն մ'է այս ուսումնասիրութեանց պատուոյն եւ մօտաց ազատութեան համար : Ազատութիւնն եւ կրօնական հաւասարութիւնն մտած են օրէնսդրութեանց մէջ, այլ դեռ բաւական ժամանակ պէտք է սրպէս զի այս իրողութեանց հետեւութիւնն մօնէ բարուց մէջ : Ոյս բանից ապացոյց մ'է կիւրակէին տրուած պաշտօնական յարգանքն : Ո՛չ միայն կիւրակէին սրբութիւնն ասպհովող օրէնք (արգելք աշխատութեան, փակումն ըմպելեաց վաճառանոցաց եւայլն) կենդանի են եւ պիտի մնան ընդերկար, եւ յոյժ յանդուգն կ'լինի ոք եթէ ձայն բառնայ ընդդէմ նոցա, այլ յաչս մեր ամենէն օրինաւոր տկարութիւնքն ամսաբարձութիւն կ'համարուին : Չորօրինակ կիւրակէ օր Մուսէոններու բացումն, թոյլ տալու համար ամբոխին վերացուցանել իւր միտքն ու երեւակայութիւնն այնպիսի տեսարանօք զորս դիտելու պարապոյ ժամեր չ'ունի չարաթուան մէջ : Բացման առաջարկութիւնն մերժուեցաւ Բարլամէնդին կողմանէ, եւ դիտուած է որ ազնուական իշխանք (որ բնական իրաւամբ անդամ են Լորտերու խորհրդարանին) քուէարկած են փոքրամասնութեամբ : Ի վերայ

այս ամենայնի ամեն երկրաց եւ ամեն ժամանակաց մէջ քանի մը արտաքին արարողութեանց պահպանումն տակաւ առ տակաւ առաւել կարեւոր կ'համարուի քան կրօնի վարդապետութիւններն եւ բարոյական սկզբունքներն : Անտարբերքն իսկ առ ի յարգանս ընկերութեան խղճմտօրէն կ'պահեն զայն զոր կրնանք կոչել «կրօնք կիւրակէի» :

Ե. ԱՆԴՐԵՍՅԱՆ

ԱՂՋԿԱՆ ՄԸ ՕՐԱԳԻՐԸ

ԱՐՄԱՇՈՒ ՎԱՆՔՆ

Հոկտ. 22

Գնաց Պատուիրակութիւնն, եկաւ Պատրիարքն : Ի՛նչ սպառում համադաճանքու, գինւոյ, հոգեկան եւ արուեստական հուրց, ծաղկանց, ծաղկաւէտ բանից, ալեծաղիկ օրհնութեանց :

Թերեւս նորընտիր Պատրիարքն, այս համակրանաց ցոյցերուն մէջտեղ, բացակայ էր : Թերեւս հոգւով հոն էր յաւէտ, մշտախորհուրդ մեծատանին մէջ, ոյր ներքնագոյն միին խորշերն արտաքին երեկտրականութիւն մ'ունին հոգեկեցիկ անձանց համար : սուրբ ստուերաց խորհրդաւոր ելեքարականութիւնն, որում ոչինչ աշխարհն ունի համեմատելի, եւ որոյ պակասութեամբ կը նուաղին հոգեկրօնական բարձրագոյն կարողութիւնք : Այդ կարողութեանց կթուցումն Արմաշու վանահօրն ալ չը պատահեցաւ կամ չը պիտի՞ պատահի միթէ : Աղօթավայրերն, յորս իւր հոգին ընդլայնեցաւ՝ յայդ որրավայրս անտես յածօղ թեւածօղ տարփատենչ ոգւոց իւրացմամբ, այն աղօթավայրներուն կարօտն՝ որպէս հին միայնակեացներն՝ Արմաշու վանահայրն ալ չը՞ պիտի տանջէ, չը՞ տանջեր արդէն :

Անոնք, ոյք Ազգային ժողովոյ մէջ լսած են Նորին Ամենապատուութեան աստեղախօսութիւնն, «ո՛չ» կը պատասխանեն : Սրբազան Պատրիարքն իր նոր միջավայրին մէջ կը չըջի,

գրեթէ առանց խարխալման եւ առանց հայրենաբաղձիկ հառաչանաց, յայտարարելով թէ վանքն արտամիջավայր մը չէ աշխարհին համար, թէ եկեղեցական իշխանութիւնն այլաբուն այլատարազ չէ աշխարհական կամ քաղաքական իշխանութենէն: Ասի, թէ եւ անբացասելի երեւոյթ մը համարուի, սակայն ողորջ եւ ուրախառիթ է մեծապէս ընտրուած համար, ուրախառիթ բովանդակ ազգին համար, որ անտարակոյս չը կրնար հոգեւախտ կամ պարզապէս հոգեկրօն Պատրիարքով մը կառավարուիլ:

Արմաշու վանքէն եթէ ցաւօք մեկնօղ մ'եղաւ, այն ալ Արևելքի թղթակիցն է, հանճարեղն ու համակրելին Տիգրան Արիիարեան, ոյր մէկ թղթակցութեան վերջաւորութիւնն ազգեց յիս՝ զերդ անասելի բուրում մ'անդրաշխարհեան: Մինչ թղթակցին թեւահիւ գրիչն՝ իբր անգիտակցաբար՝ կը նկարագրէր հրթիռներու հեւ ի հեւ այլ արագաթեւ թռիչքն օդոց մէջ ուր կը բաղխէին որոտագոչ կեցցիներու, թղթակցին հոգին մենաստանին սառերց մէջ կը սփոփուէր քաղաքակրթութեան արիւնոյն վիրաւորիչ խողաւմներէն՝ ոյք մեծ օրաթերթից խմբագրատունն ուղղակի, ուղղանկիւնակի կը հասնին վաղ քաջ ընդ առաւօտն, ոյք եւս քան զեւս կիզիչ կը դառնան հոն, ոյք մինչեւ վանքին դուռն ալ կը հալածէին՝ անողոք՝ անդորրատենչակ Արիիարեանն:

Այդ թղթակցութեան վրայ գլուխս հակեցաւ՝ խորին մագնիսականութեամբն այն ազամանդափայլ հեռապատկերաց, զորս ընդնշմարել կուտային այն ասղերն արտասուահուր ու լուսատարր, անդրադարձութիւն երկնատեսիլ երեւութից, արձագանգ ներդաշնակագոյն շաղապատմանց՝ ոյք սոյն սրբապարիսպ որմոց մէջ տեղի կուենեան ընդմէջ արու մտածմանց եւ իգակուսիկ անրջոց, ընդմէջ բարձրագոր բնազդմանց բնութեան եւ ամենագոր անիմանալի մագնիսահոսութեանց աստուածաբաղձութեան, ընդմէջ արչալուսոյն որ կը վայրահոսէ բծարատ արեգակէն եւ վերջալուսոյն ոյր սառերախառն նշոյլք կ'ընդերեւեցուցանեն անբիծ եւ անչլջ արեգակներն...: Այլ շաղապատում մ'է այս՝ ոգորում չէ՞ միթէ...: Ո՛հ, մի՛ խօսքերս ի համար առնուք. մի՛ կարդաք

զիս : Մտացս ոսկրազօդք կը քայքայուին . յիմարութեան սահմանաց վրայ կը գտնուիմ . . . : Եւ միթէ չեմ մանրանկարն իննեւտասներորդ դարու մարդկութեան . . . :

ԱՆՄԱՀՔ

Նոյն 23

ՆԵՐՍԷՍ ՊՈՏՐԻԱՐՔ . — Երբ ամեն եկեղեցեաց մէջ հոգեհանգստեան պատարագ կը կատարուի երջանկայիշատակ Ներսէս Պատրիարքին համար , ես անկողնոյս մէջ անբաւ արտասուօք կ'արտասուեմ անմահ վարժապետեանին վրայ . կ'արտասուեմ այն հրատարափ հմայազեղ աշացն համար՝ ոյք աւանդ հալեցան այնքան վաղ ցրտասարսուռ մարմարին ներքեւ : Քարոզ պիտի խօսին Ներսէսին վրայ եկեղեցականք , երիտասարդ եկեղեցականք՝ ոյք ումանք հանձարով ու հմտութեամբ Ներսէսներ են արդէն : Ի՞նչ կրնան ըսել նոր : կրնա՞ն ըսել ինչ որ ահա պիտ'ըսեմ ես , ինչ որ ըսաւ ինք տխուր երիտասարդի մ'որու հետ օր մը հանդըպեցաւ մեր տան մէջ , փոքր էի դեռ . մեղու մը մատս խայթեր էր . կու լայի . սակայն ձեռքէս չէի թողեր ծաղկըներն՝ որոնց մէջէն ելնելով՝ մեղուն մատս խայթեր էր : Ներսէս գիրկն առաւ զիս , մատիկս համուրեց , գգուեց ծաղկըներս ալ ու փայփայեց մազերս : Եւ կը շարունակէր խօսակցիլ անհաւատ երիտասարդին հետ , որուն ուրիշ ատեն ալ հանգիւպած էր մեր տունն եւ որուն միշտ ըսած էր . « Յանգէտս մեծ հաւատացեալ մ'ես դուն » : Այն օր , ուր մեղուն զիս խայթեց , ուր Ներսէս զիս հրաշուրթն համուրեց , այն օր յոյժ տխուր էր Ներսէս , այն խորհրդաւոր երիտասարդին չափ տխուր : Եւ ըսաւ , խոստովանեցաւ երիտասարդին . « Վայրկեաններ կան , ուր նոյն անձկանօք կուզէի կարենալ հագուստդ կրել , որով անձկանօք երբեմն կուզէի կրել հագուստը զոր կը կրեմ . . . » Այս խօսքն այսօր մտքէս չեւաւ , որպէս այն գիշեր Տէղաժմոնայի մտքէն չէր ելներ ուռնելոյն երգն . . . : Այլ թերեւս լսողութեան պատրանք մ'էր . թերեւս Ներսէս խորհած , ալ ուրիշ մ'արտասանած էր այն խօսքն :

ԱԳԱՄԵԱՆ . — Օթէլլօն այսօր նորէն թատերաբեմին վրայ է . Ադամեան այսօր նորէն կը պատարագէ՝ պիտ'ըսէի : Թա-

տերաբեմն անշուշտ չեմ բաղդատեր եկեղեցւոյ խորանին հետ . այլ մեծ բանաստեղծներն ալ, մեծ դերասաններն ալ ընդ Աստուծոյ հաղորդակցութեան չէն մոներ, երբ ձեռք առնուն քնարն, երբ՝ այլակերպեալ՝ երեւին տեսարանին վրայ : Եթէ այնպէս չէ, հապա ուստի՞ է զօրութիւնն, որով առ վայր մի կը ձերբակալեն մթնոլորտն իր բովանդակ պարունակելովք, եւ իրենց ձայնին եւ իրենց ականարկին ներքեւ զմեզ կը ճմլեն, կը գալարեն, կը թոպեն բազմապատիկ հարուածօք, վիշապներ կը չրջեցնեն մեր երկկամանց մէջ, հրաշէկ չրջանակ մը հրաշարագ կը շարժեն մեր շուրջ, մինչեւ որ զգայաթափ ըլլանք գլխովին, մինչեւ որ ամբողջանայ բանդագուշանաց շարքն՝ աճեցուն հեշտանօք այլ մանաւանդ կտտանօք կազմուած : Այս է գործն արուեստագիտին, մեծ արուեստագիտին . բռնաւորական գործ, բացարձակ տիրապետութիւն՝ համեմատելի տիրապետութեան դժոխոց պետին կամ երկնից իշխանին, կամ մանաւանդ էակի մ'որ՝ գերագոյն բնաւուծութեամբ մը՝ տարրախառնած է գեհնին կտուան աստեղարուդիս աղբերակաց ամենալցոյց հեշտութեան հետ : Արուեստին աստուածային բռնապետութենէն նոքա՞ միայն կը վրիպին, ոյք մտեալ են բնութենէն կամ ընկերութենէն, կամ ոյք կամօք կրճատած են իրենց գեղադիտական զգայքն :

ԳԵՈՐԳ Վ. ԻԽԹԻԻՃԵԱՆ. — Հայրս վերագարծաւ Ս. Պատրիարք Հօր այցելութենէն : Նորին Սրբազնութիւնն առանձին գաած է Փոխանորդ Ս. Հօր հետ : Զմայլած է ներդաշնակութեան վրայ, որ կը տիրէ այդ երկուց եկեղեցականաց միջեւ, վարդապետին եւ աշակերտին, ձեռնադրօղին ու ձեռնասունին միջեւ : Հայ եկեղեցականի շնորհօք կը փայլին Հայոց Պատրիարքն եւ իւր Փոխանորդն, հոգեկրօն յաւէտ այլ եւ սքանչելապէս կենցաղագէտ, հմուտ այլ համեստ եւ հեզ : Իւթիւճեան Հօր կերպարանքն, ամեն անգամ որ տեսած եմ զայն, անբացատրելի մեղամաղձութիւն մ'ազդած է հոգւոյս : Մօրաքեռորդի մ'ունէի, որոյ մօրթն այնպէս տենչասփրակ ու թափանցիկ էր, եւ աչքերն այնպէս սեւ ու անընթոր . հրեշտակ կը կոչէինք զայն, այնքան լուսագեղ էր եւ այնքան երկնատենչ : Վախճանեցաւ Յիսուսի պատկերի մ'առջեւ

ծնրագիր եւ երկնապիշ, Պետրոսին, ո՛հ, կը յիշեմ, ամեն անգամ որ տեսնեմ Շնորհափայլ Գէորգ վարդապետ իւթիւճեանն: Նոյն ինքն է մօրաքեռորդիս, մեծցած, Աստուծոյ ուսումներն ուսած, սքեմաւորեալ, սքողեալ. եթերին անօրագոյն, անարատագոյն, աստուածամտագոյն մասնիկն, որ մարդու կերպարանօք կ'երեւի մեզ՝ աշոց գերագոյն պատրանօք:

Հիւրեր եկան, հիւրեր գացին: Եկաւ ճառագայթն ու մեկնեցաւ ճառագայթն: Երեկոյ է: Կը ծնրագրեմ: Աղօթքս, անցնելով Նուրանիաի հոգիէն, կը վերասլանայ ուր կ'երեւակայեմ սէրն առանց զգայարանաց եւ կեանքն առանց պատրանաց . . . :

ԳԱՐԼԱՅԼ. — ՄԱՆԿԱՆՑ ՈՒ ԺՈՂՈՎՐԴՈՑ ԼԵՋՈՒՆ

24 Նոյն

ԳԱՐԼԱՅԼ. — Առաւօտուն Գարայլ ընթերցայ, յիշելով Յարութիւն Մոստիշեանն՝ որ այնքան կը սիրէ յանդուգն ու հզօր ու հմայիչ այն Անգլիացի հեղինակն. Ֆռանսական Յեղափոխութեան պատմութիւնն էր կարդացածս, — Ժողովրդական տպագրութիւնն՝ որ նոր հրատարակուած է: Ի՛նչ իայլակնայայտ ոճ. ի՛նչ դատաստաններ այն դատաւորաց վրայ, ոյք յանուն գիտութեան, յանուն բանակութեան, յանուն մարդկութեան եւ մերթ, աւաղ, յանուն մարդկային յիմարութեան, աշխարհիս մեծամեծներն իրենց ատեանին առջեւ կը կոչեն, ծնօտաշառաչ բանիւք կ'սպտակահարեն աստուածային իրաւանց ներկայացուցիչներն, եւ՝ գերազանցելով Համլէդն՝ իրենց ափին մէջ կը կշռեն դարերու ծանրութեամբ այն թագապսակ գլուխն՝ որ թաւալեցաւ իրենց ոտից տակ իրենց միակ բառով, առաջի զարհուրեալ ազգաց եւ առաջի Աստուծոյ որ իր գահոյից վրայ սասանեցաւ գոգցես: Ի՛նչ յեղադեղ ժամանակ, ի՛նչ յաղթայանդուգն մարդիկ. այլ եւ ի՛նչ նախակարագեալք, ի՛նչ նախաշարժիչք: Եւ ի՛նչ հեղինակ, ի՛նչ պատմիչ եւ ի՛նչ գրիչ, ի՛նչ տեսանող եւ ի՛նչ երեւցուցանող այս Գարայլն: Իր հռչակաւ որ Անգլիոյ գրականութեան պատմութեան մէջ, իրաւամբ Դէն Գարայլի առթիւ կը յիշէ Շէքսպիրն:

ՄԱՆԿԱՆՑ ՈՒ ԺՈՂՈՎՐԴՈՑ ԼԵՁՈՒՆ. — Եկաւ մայրս, գոցել տուաւ Գարլայլս: Օդն սքանչելի էր. Պէշիկթաշ կ'ուզէր երթալ: Պէշիկթաշ. մոռցայ մոգն եւ իր մոգական պատկերն. նշան խկ դնել չը կրցայ մտաբերել գրքիս մէջ: Իսկոյն հագուեցայ: Կը թռչինք: Ահա մարմարներն, ահա նոճիներն, ահա տատրակներն, ահա թեւաբաց Ալլահն. ահա փայլիւնն, ահա լալիւնն, ահա ճախրանքն, ահա նուազն, ահա ամենայն: Անըջասիրեռ ուղւոյն վրայէն յանգգայս հասանք մօրաքրոջս տունն: Արշակն ու Հռիփսիմէն բակն են, կը խաղան: Արշակ՝ իր հրաձորձ հագուստով՝ փոքրիկ Օթէլլօ մ'է գողցես, կարմրայտն, հրաչուի: Շնորհիւ Ադամեանին՝ ալ ամեն բանի համար Շէքսպիրէն սկսանք առնել մեր նմանութիւններն: Այլ Հռիփսիմէն ալ փոքրիկ Տէգտէմօնա մը չը պիտի կոչեմ. այսքան բաւ է: «Լեզուդ բացուեցա՞ւ, Արշակ. ո՞ւր է մաման. ո՞ւր է մօրքորիկդ՝ զոր մոռիլը տարեք եր. ո՞ւր է աղբարիկդ, Գէորգը՝ որ Հայր մերին մէջ գուրպանսը կ'ուզէ Աստուած պապաէն: Ո՞ւր է բաբուն...» Եւ ահա մաման ու մօքրիկն, ու մամային ու մօքրիկին հօքրիկը, Հռիփսիմէին մայրիկը: Բարուն ալ վերը գտանք. կը կարդար. այս է զբաղանքն ու զբօսանքն ու սփոփանքն Արշակին բարուին. — եւս եւ իր թոռնիկները: Մօրաքրոջս տան մէջ բժշկութիւնն յոյժ կը յարգուի, թերեւս այն յարգանաց պատճառաւ՝ զոր Բարիզակիրթ բաբուն կ'ընծայէ գիտնոց դասուն. եւ Հայոց մէջ բժշկական դասէն գիտնազոյն դաս կայ: Դաշնակին վրայ կախուած է՝ Բուրասաւնէն քաղուած՝ Տօքդօս ֆէշտիմալճիին պատկերն, իբրեւ ամենէն ժողովրդական նախաբժշկին պատկերն: Արշակ կը փափագի միշտ որ վար առնեն այն չըջանակն. ու կը համբուրէ՝ զայն, կը համբուրէ: Ինչ խորհրդաւոր համակրութիւն կը յանկուցանէ սղեկն ի հեղինակն Պասուասի պասուսթեան: Միթէ կոչո՞ւմն է որ այսպէս կը յայտնուի:

Մօրաքեռթոռնիկս երաժշտական, նկարուն լեզու մը կ'սփոսի: Երբ վեր ելնել ուղէ — եւ յաճախ կ'ուզէ —, կ'ըսէ՝ վեր հօպալա: Երբ վար յենայ — ինչ որ աւելի յաճախ կը պատահի, — կ'աղաղակէ կամ մանաւանդ կ'եղանակէ. Բօւրասաւ՝ վար:

Գարթալի յիշատակը, կովի կառօք պոռոյտներու հաճոյքը կենդանի մնացած է ի մանուկն, որ յաճախ կ'աղերսէ մայրիկին. քանկասա քանկա հօսպա. Խօսք որ կը նշանակէ . . . գուշակեցէք. Սայրով պոռոյտի երթանք. Սայլին մէջ Արշակին դիտողութիւնը. Մեննե մանսա հեւ կանկե, հեւ հօսպա, հեւ ֆ. . . Թարգմանեմ. Մեծ ցուրը քե՛ կը կենայ, քե՛ կ'երթայ, քե՛ կը. . . . Զարմանալի կը թուի մանկան՝ թէ անբան անասունը կարենայ մէկէն աւելի գործողութիւն կատարել, մերթմիտեալմայն :

Փոքրիկ Արշակին բնաձայնական լեզուն, նախնական մարդոց լեզուն չէ՞ միթէ, զոր քաղաքակիրթ ազինք իրենց զարգացեալ լեզուին մէջ պիտի գտնեն՝ որպէս կը գտնեն իսկ՝ փոքրիկ քննութեամբ. Ո՛չ ապաքէն լեզուաբանք կը հաստատեն հանգիստութիւնն, որ կայ ընդմէջ Հրոյ Երկրին կանանց այն անձկութեան ճիշին՝ ուալի կամ օյլե, եւ լատիներէն *ululare* (կաղկանձել) ին եւ անգլիերէն *to wail* (հեծել) ին. Երբ մարդ մռանսայի մեծանունը Լըբօնգ տը Լիլ բանաստեղծին վրայ գրադատական բարձր յօդուածոյ մը մէջ կը հանդիպի *ululant* բառին ⁽¹⁾ իբրեւ որակիչ նոյն քերթողին ամենէն հոյակապ հատուածոց, կը կասկածի՞ թէ զայն կը գործածեն ի սկզբանէ անտի Հրոյ Երկրին կանայք, ոյք գիտնաքերթող Լըբօնգ տը Լիլի զարգացիմայական վիճակէն այնքան հեռու կը գտնուին որքան Հարաւային Ամերիկայէն ալ վար գտնուած այն Հրոյ կղզին հեռու է քաղաքաց քաղաքէն. Ա՛յն բարձրագոյն աստուածածիգ ձայնարկութիւնն (աշխոյիս) ալ, որ մեր եկեղեցեաց մէջ կը յեղյեղուի եւ որ աստուածազարմ ազգէ մը մեզ ածանցուած կը համարուի, Զուլուտանի մէջ ալ չի՞ լսուիր հարաւայ (ցնծութեան աղաղակ) ձեւոյն տակ, ու Բերուի Գուիքուա լեզուին մէջ՝ աշխարհ ձեւոյն տակ, ձայն զոր կ'արձակէ նոյն ժողովուրդն երբ սարսռայ ցուրտէն ու տրտնջայ. Գիտուն ուղեւորք չե՞ն գտած Դայիդիի բնակչաց լեզուին մէջ դուրսալ բայն, որ նոյնն է փոքրիկ Արշակին դուրսալ հեւ եւ զոր Աստուածաշնչոյ մեր ոսկեղինիկ թարգմանութեան

(1) Ֆրանսերէն ամէն բառաբանի մէջ չը գտնուիր այս բառն՝ իբրեւ անմասոյց բառ. :

մէջ կը տեսնենք կիրառեալ. «Եթէ հօր իւրոյ թքանելով թքեալ էր ընդ երեսս նորա» նոյնպէս կիրառեալ կը տեսնենք փոխաբերական առմամբ նոյն բառն յեզնկայ՝ յոսկեգարեան այն գերօսկի հեղինակէն Հայոց. «Առաջին անկեալ սերմն զայլսն իբրեւ զաւելորդս ի բաց թքանէ»։ Լատով վերտացին երբ կը գրէր թփակոծ առնել, մտքէն կ'անցնէր որ՝ օր մը՝ Անգլիացի մը Դայիդիի մէջ պիտի հանդըպէր այն պերճ ու հնչուն բառին վայրենի մօրն։

Իսկ երբ ըսկ կամ ընկառ կամ ապառ կ'ըսէ փոքրիկ Արչակն, ո՛հ, կը յիշեմ Ապսարաներն, Հնդիկ Նայուհիններն, ոյց ամենէն նայն, ամենէն նազելին, ամենէն նարդինանոյշն է Ուրվասին. Ուրվասին, ջրանոյշն այն երկնատեղաց ջուրց, Ապսարայն գերազանց, ոյր անունն աղօթից է համանիշ եւ ըղձից. Ուրվասին, գերերգեալ ծփանոյշն, զոր սլաքին ու փայլակին կը համեմատեն սրբազան երգիչք Վետայից, եւ երգապատում կը պատմէ Ռիկ Վետայն թէ, յայերց՝ զորս կը լըցուցանէ՝ յերկիր իջանելով Ուրվասին, միացաւ հոն ընդ հրոյ ներկայացուցչին։ Վի սալիսիյուրիսն նա. փայլակին անունն է այս, Արչակ, սանսկրիտ սրբազան լեզուին մէջ եւ մին է այս անունն Ուրվասիի մականուանց։ Ուսիր զայն, փոքրիկ տղայ՝ քու նախատարրական բարբառոյդ բառերուն տեն որքան կը նմանին մեծագոյն ժողովրդեան մատենագրական լեզուին բառերն։

Ու ժամն հասաւ, մանո՛ւկ. մեծ մօրաքոյրն ու փոքր մօրաքոյրն ահա պիտի մեկնին։ Ինձ հետ եկուր, Արչակ. քեզ ուսուցանեմ կամ ուսանինք քեզ հետ քուկինիդ չափ ներդաշնակ այն սանսկրիտ լեզուն. չաքար ալ կուտամ քեզ. — կարմիր. այո՛, կարմիր չաքար կու տամ շատ շատ. ու կարմիր հագուստդ, երբ հիննայ, նոր կարմրագոյն հագուստ մը չինել կու տամ քեզ, ու քեզ հետ պտոյտի կ'երթանք կառքով, կովի կառքով՝ քանկուսա քանկա հօպպա... Բան մը սակայն, երբ կորուսանես զայն, նորէն չեմ կրնար տալ քեզ, մանո՛ւկ. — Զուարթութիւնդ։ Մնացիր ուրեմն մայրիկիդ մօտ։ Մնաս բարով։

ԱՊԱԳԱՅ ՄԵՐ ԳՐԱԳԷՏ ՄԸ

24 Նոյն

Ինձ սիրելի չէ միայն փոքրիկ Արշակն ի Պէշիկթաշ: Հոն Արշակ մ'ալ կայ, պատանի Արշակ մ'որուն մեծ սէր կապեցի, կարգաւով Կեդրոնական վարժարանի մէջ իր գրականութեան ու պատմութեան ուսուցչին ուղղած մէկ նամակն, որպէս ուրիշ անյանգ ու յոնգաւոր գրուածներն, ոյք ձեռքս անցան, եւ ոյք մեծ գրագէտ մը կ'աւետեն: Նամակը մէկ հատուածն է. «Տխուր էք դուք մինչեւ ցմահ... Տժգոյն ու հիւժեաւ ձեր դէմքն կ'արտայայտէ զայդ: Եւ այդ տխրութիւնն, աւա՛ղ, կը կրէք մինչեւ իսկ մեր դասարանին մէջ: Հայկական կրթարանի պարգեւաբաշխութեան հանգիսի մը առթիւ գրուած հիանալի ճառի մը մէջ ըսած էք թէ դասարանին սեմին վրայ կը թողուք եղեր՝ ձեր տրտմութիւնն ու ժպտուն կը մանէք եղեր ներս: Ինչո՞ւ եւ մեզ չէք ըներ այդ շնորհն. Ո՛հ, մեր նորատի հոգիներն կարի յոյժ կը դառնանան ի ձեզ այնքան թախիժ եւ այնքան սուգ տեսնելով, եւ կը վիրաւորուն մեր սրտերն՝ գանգրագեղ վարսից քնքոյշ չըջանակով մը պատեալ վսեմ այն ճակտին վրայ այնքան թաւուկ նշմարելով: Ի զո՞ւր կը կեզծէք մերթ բռնագրօսիկ ժողովոններ⁽¹⁾. Նոքա կը նուաղին, կ'անհետին իսկոյն ձեր չըթանց վրայ ոյք տժգոյն են եւ ցուրտ. այդ չըթներէն այնպիսի բառեր կ'ելնեն երբեմն, որ կը սարսեն մեր սրտերն. դեռ կը յիշեմ այն օրն յորում «Աշուն» խորագրով ձեր տաղն կարդացիք, եւ ականջիս, ի՞նչ կ'ըսեմ, հոգւոյս կը հնչէ դեռ այն մեխամաղձոտ չեշտն որով սա սեւ տողն արտասանեցիք՝

Է՞ր ոչ զիս խաւրեւ մահաբոյր շունչ քո...

Եւ աչացս առջեւէն դեռ չհեռանար այն խոհուն, այն թաղծեալ դէմքն զոր ունէիք Ալպուքերքէի սա խօսքն արտասանած ատեննիդ. «Գերեզման, գերեզման, ո՞ վասնակեալ ծերունի:»

(1) Այս խօսքէն իսկ կը յայտնուի — որպէս Կեդրոնական վարժարանին ընդհանուր աշակերտաց Տպաւորութիւնն է — թէ գրագիտութեան ու պատմութեան դասասուն անակնկալ կերպիւ զուարթ է դասարանին մէջ ընդհանրապէս:

ԽՆՁՈՐԻ ՃԱՌՆ

25 Նոյն

Այսօր կէտիկ-Փաշա գացինք մօրս հետ այցելութեան : Գեղեցիկ էր օդն , իջանք կառքէն , եւ ոտքով շարունակեցինք մեր ճամբան : Մայրս արդէն քալել շատ կը սիրէ՝ Եւրոպացի կանանց նման : Տեսանք Նար-Պէյ Սրբազանն , որ հետի Պատրիարքարան կ'երթար : Մայրս ուրախակից եղաւ Նորին Սրբազնութեան՝ այն ժողովրդականութեանն համար , որ վերջին պատրիարքական ընտրութեան միջոցին աւելցաւ Նար Պէյի փառացն : Ու փափաք յայտնեյ մայրս թէ խորէն Արքեպիսկոպոս վերակազմէր Հայկազնեան կաճառն , ոյր հաստատման այնքան նպաստաւոր էր ժամանակն : Իսկ ես բոլոր խօսակցութեան միջոցին յիշեցի . . . Խնձորի պատմութիւնն , Ո՞վ չը գիտէ զայն : Սրբազան Հայրիկ , այն նստին մէջ ուր պիտի կատարուէր Պատրիարքական ընտրութիւնն , ի բեմ կ'ենէ եւ կը սկսի մին հոգեխանգ ու մտազուարճ միանգամայն այն ատենաբանութիւններէն , որոց գաղտնիքն ինք միայն ունի եւ ոյց յանդգնութիւնք Հայրիկի մը միայն կրնան ներուիլ : Հայրիկ Հայ գաւառաց վիճակին վրայ խօսելով , գոցա միոյն մէջ կը կենայ , զմայլելով կը զմայլի իր մէկ անուանի բերքին վրայ : Եւ ահա վասպուրականի արծիւն՝ պարզելով իր փայլակնարագ թեւերն՝ ակնթարթի մը մէջ Իտալիա կը հասնի . այդ բերքն հոն ալ կ'արտագրի : Եւ Խրիմեան կը զուգակշռէ Հայկական խնձորն եւ Իտալական խնձորն : Այնքան լաւ կ'նկարագրէ մին թէ՛ միւսն , որ Երեսփոխան Տեսարք տենչ կ'ունենան ճաշակել երկու խնձորներն ալ : Հայրիկ կ'իջնէ բեմէն : Երեսփոխանաց տենչն , ատենաբանութեան նման տարօրինակ , անիրանալի էր անշուշտ մարդս խնձոր մը միայն կրնայ ճաշակել միանգամայն : Այս անհնարութեան առջեւ , Ժողովոյն տենչն ալ փոխուեցաւ , վերածուեցաւ , վերածխեցաւ : Եւ Ազգն նոր Պատրիարքէն գոհ է : Խնձորի պատմութիւնը կամ խնձորի ճառն արձանագրուեցաւ Ազգային Ժողովոյն ատենագրութեանց մէջ , — մինչեւ որ՝ ոտանաւորի վերածուելով տնցնի Խրիմեան Հայրիկի Տաղերգութեանց մէջ :

ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆ ԲԱՆԻՆ

26 Նոյն

Ատաբաղարէն հօրս եկած նամակ մը կը խօսի այն ե-
ռանդեան վրայ, զոր արծարծած է տեղւոյն երիտասարդու-
թեան մէջ կեդրոնական վարժարանին ուսուցիչներէն Դրիգոր
էֆէնտի Մարգարեան, իր բանախօսութեամբ զորս յԱտա-
բաղար կատարած է եւ յօգուածովն զոր՝ իր վերադարձին՝
յԱրեւելոյ հրատարակած է։ Յատուկ ընկերութիւն մ'է կազ-
մուած առ ի բարեկարգութիւն տեղւոյն վարժարանաց, ոյց
վերատեսուչ կարգուած է Գէորգ էֆէնտի Շիրինեան, գի-
տուն, գործնամիտ, անձնուէր, անխոնջ գաւառացի, որ գի-
տութեան ալ կարեւոր ծառայութիւն մ'է մատուցած՝ հողա-
գործական գործւոյ մը գիւտով։ Եթէ յարատեւէ մղումն,
զոր Ատաբաղարի մէջ կրթական գործին տուաւ Մարգարեան
էֆէնտի, տեղացիք պարտին արձան մը կանգնել այդ հըմ-
տութեան, հոգւոյ, խօսքի ու գրչի տէր երիտասարդին։ Այլ
նախ պէտք է կանգնել արձան մը Բանին, տաճար մը դի-
ցուհի Բանին։ Վեհ արձան մը, հոյակերտ տաճար մը պէտք
է կանգնել մայրաքաղաքիս մէջ դիցուհեաց արգաստորա-
գունին։

ՄԵԼԱՆԻԱ

ՅԱԻԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Դառն կորուստ մը՝ խոր տրտմութեամբ համակեց Խմբագ-
րութիւնս ու գրեթէ բոլոր Պօլսոյ Հայ հասարակութիւնն։
Ազնուաշուք Տիկին Բերուզ Յակոբեանի տարաժամ ու տան-
ջանալի մահն է այն, որ Դարակէօզեան Դերգաստանէն կոր-
զեց իւր ծաղիկն, ու մեր պատուական բարեկամ՝ հանրա-
ծանօթ յիստաբան՝ Տ. Յակոբ Յակոբեանէ խլեց իր երջան-
կութիւնն։ Երջանկութիւնն, որ արդարեւ անգիւտ թուչուն
մ'է, տարի է մ'ի վեր եկած բունած էր Յակոբեանի բը-
նակարանն։ ամեն ոք կը խօսէր այդ քաջամուլ ամուսնութեան
վրայ, եւ այդ բարեբաստիկ միութիւնն յաշս երիտասարդաց

հրապուրիչ կը կացուցանէր ամուսնութիւնն ամեն կոնդակէ
ու քարոզէ ու յօգուածէ աւելի: Եւ ահա... թեւաւոր ա-
րարածն, ահա երանութիւնն, ահա երանեալ ու երանապար-
գեւ Բերուզն, անրջոյ մը նման սահեցաւ անցաւ, ամուս-
նոյն սրտին մէջ թողլով պարսպ մը, զոր արտասուքն, աւաղ,
կրնայ միայն ընել այս աշխարհիս մէջ:

ՁՈՒԱՐԹՈՒՆՆ ԵՒ ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ

ՁՕՆ

Առ Մեծ . Ս . եֆ . Եագրճեան

«Ի վայրի դալարւոյ, անդ բնակեցոյց զիս»

Անցեալ օր մենիկ սիրուն Հայկանու
Պարսէզ իջնելով, բիւր ծաղիկներէ
Կը կապէր մի փունջ մատերով քնու
Որ իւր ոսկեքել մազեր զարդարէ:
Շահոքրամ, յասմիկ եւ ազնիւ վարդեր,
Ռահան, նունուֆար, մանիշակ-մեղու
Գոչէին զմայլմամբ, ձայնիւ անհամբեր.
«Զիս առ, զիս, անմեղ, սիրուն Հայկանու»:
Մեծ ամպ մը յանկարծ եթերէն իջաւ,
Եւ այն շողշողուն պարսէզն մթնցաւ.
Նէ զայն համարեց անձրեւի նրբան: —
Դուրս եկաւ ամպէն Հրեշտակ լուսածին,
Խլեց կոյսն ու բռաւ... բացուեցաւ երկին,
Ճախր առնէր ընտելան առ ջուրս հանգստեան:

Կ . Մ .

1888 Մայիս 8, ի Տրապիզոն:

ԱԴԱՄԵԱՆ ՔՈՐՐԱՏՕԻ ԴԵՐԻՆ ՄԷՋ

ՔՈՐՐԱՏՕՆ տեսանք վերջապէս երէկ :

«Վերջապէս»ն ինչքան անհասկանալի է արդեօք անոնց համար որք, չոգենաւին մէջ, կամ, երեկոյին, սիկառէթին եւ խահուէին մէջտեղ, կ'ընթեռնուն օրուան լրագիրը, Ըսենք Արեւելքը, թռչտուն ակնարկ մը կը նետեն ազգային լուրերէն հեռագրալուրերը, ներքին լուրերէն երրորդ երեսի յօդուածները, եւ, վերջապէս, կապուցի համար ինչքան լաւ կուգայ լայնածաւալ լրագիրը. մեղք որ թուղթը քիչ մը բարակ է :

Անոնք որ լրագրին մէջ կը փնտռեն առօրեայ լուրերէն աւելի բան մը, եւ երբ կարդան յօդուած մը որ իրենց սրտին ամենէն նուրբ, ամենէն ծածուկ թեւերը թունդ կը հանէ, իրենց յիշողութեան ալուցը մէջ կը պահեն յիշատակ մը որ կենդանի կը մնայ յար, Քորրատօ Ներկայացման լուրն առնելուն պէս սարսուռ մը զգացին անշուշտ :

Քորրատօ... Հոկտեմբերի ցուրտ, անձրեւոտ օրեր կուգան միտքս, յորում բնութեան կսկծելի հոգեվարքը մարդուն սրտին մէջ կը դնէ մեղամաղձութեան սաստկագոյն ըզգացումներ : Հին դէպք մը չէ այս յիշատակն, անցեալ տարի ճիշդ այս հոկտեմբերին սկիզբ կ'առնու այն : Ռուսահայ երիտասարդ մը, Ա. քքերմանցի, Պ. Յովհաննէս Մարտինովիչ Ասատուրեանց, Պօլիս եկած էր այն ատեն, դրամական օգնութիւն մը գտնելու եւ կարենալու համար շարունակել իւր երկրագործական ուսումն ի Ֆրանսա : Ոչ ոք օգնեց իրեն. հարկ է ըսել զայս : Պօլսոյ ցուրտ սալայատակներուն վրայ թափառեցաւ ատեն մը, անձրեւին տակ որ իւր անպատու պար մարմնէն ներս կը թափանցէր, սառն քամիին դէմ որ մահու գալուկը կը գրոշմէր արդէն իւր ծնգեալ այտերուն վրայ : Եւ, անօթի. Եէնի-ճամիւն տեսայ զինքը օր մը որ կը լափէր, անյազաբար կը լափէր ցեխոտ հացի պատառ մը : Օր մ' ալ իմացանք թէ ելեր Օտեսա գացեր է. հարուստ ազգականներ ունէր հոն, որք, որպէս սովոր է, երես դարձուցին իրմէ : Եւ ահա, նոյեմբերի վերջերը, օրագիր մը հրա-

տարակուեցաւ Արեւելի մէջ, անձնասպանի մը օրագիրը, դառն, սրտամորմոք, աղեկիղիկ, Անձնասպանն էր Յովհաննէս Ասատուրեանցը: Օրագիրը իւր գրպանէն ելած էր, եւ Օսկսի վէսնիկ հրատարակած էր անոր գլխաւոր մասերը: Իւր վերջին խորհրդածութիւններն էին ասոնք կենաց վրայ, եւ իւր կենաց վրայ մանաւանդ, մինչեւ վերջին վայրկեանը, մինչեւ ատրճանակին պաղ երկաթն իւր հոլանի սրտին հրաբորբոք երակներուն վրայ դնելու եւ գնդակներն, հինգ գնդակներն արձակելու վայրկեանը: Այդ օրագրին մէջ, անձնասպանը կը գրէր:

«... Սախայն պարտիմ անպատճառ գործադրել որոշումս, մանաւանդ յորմէ հետէ տեսայ մեծ դերասանն Պ. Աղամեան: Ի՛նչպէս գեղեցիկ է նա... Տեսած եմ զՍալվինի, բայց Աղամեան անհամեմատ բարձր էր անկէ այդ դերի մէջ: Նահատակ մ'էր Քորրատո եւ երեկ կը թուէր ինձ թէ Աղամեան ճիշդ իմ անձս կը պատկերէր թատերաբեմի վրայ... Իսկ այս հազուադէպ երեւոյթ մ'էր կենացս մէջ:

«... Պարտիմ մեռնիլ: Բայց այդ մահս քաղաքային է: Քորրատո-Աղամեանն ալ կ'ուզէր ապրիլ, սակայն չը կարողացաւ: Իսկ ես ինչո՞վ լաւագոյն եմ Քորրատոէն: Նա տեղի տուաւ ուրիշի մը, որ աւելի ընդունակ է կենաց եւ ես ողորմելիս նմանապէս պարտիմ տեղի տալ անոնց որ ընդունակ են մաքառելու կենաց հետ:»

Աղամեան ի՛նչպէս ուրեմն ի յայտ կուգար այդ դերին մէջ որ կը յաղթէր անձնասպանի մը հուսկ յետին մաքառմանց իսկ: Ի՛նչպէս չփափաքիլ տեսնել զինքն այդ դերին մէջ, ուր Սալվինիէն աւելի բարձր, իւր արուեստագիտական տաղանդին գերագոյն ապացոյցը կուտար նա:

Եւ, Քորրատոի ներկայացմամբ, Աղամեան արդարեւ սաստիկ, ներոյթ, թափանցանց տպաւորութիւն յառաջ կը բերէ ի մարդ: Սրտին բազմադիմի զգացմանց մէջ որոց ցունց կուտայ, զգացում մը կայ որ կը տիրապետէ ամենուն. — կսկիծը: Եւ այդ կսկիծը կ'զգանք Աղամեանի թատերաբեմ գալէն մինչեւ վերջը, այն վայրկեանէն ուր առաջին անգամ ներս կը մտնէ բանտէն փախած թափառաշրջկի հագուստով, մա-

զերն եւ մօրութիւնն օճախութիւն, այտերն ակռայներուն մէջ խրած, եւ աշերուն մէջ տառապանաց ու արհաւիրանաց նշոյլն յիմարական, մինչեւ այն վայրկեանն ուր սղորիքնինն աթոռին վրայ կը գալարեցնէ զինքն ջղաձգական ահռելի աագնապի մը մէջ, մինչեւ այն վայրկեանն ուր աթոռէն ի գետին կը տախտապարի անկենդան, ինքն իւր վրայ պրկուած, սարսափի եւ պակուցման հզօրագոյն ազգեցութեան մը մէջ տեղ:

Քորրատօն իտալական խաղ մ'է, հեղինակութիւն ձիաքովմէթիի: Հմրկ ըսել թէ չունի Օթքորի բտրծրութիւնն, որուն մէջ ներկայացաւ մեզ առաջին անգամ Պ. Աղամեան: Սակայն եթէ Շէյքսպիր իւր համայնապարփակ հանճարով իւր երկերուն մէջ կը ցոլացնէ, ըստ Մէզիէռի, բրիտանական ազգային բարուց գլխաւոր յատկանիշները, մասնաւորապէս կանանց եւ մարց արժանապատուութիւնը, գեթաղգութեան մէջ ունեցած հաստաամտութիւննին, իրենց կրից սաստկութիւնն, ինչ ընդածին տմարդութիւնն որ կը մնայ ստացական վայելչութեան ներքեւ, — Քորրատօ ալ կը ներկայացընէ մեզ իտալական հրատապ երկնից կիզանուտ ցոլացմունքն որոց ներքեւ կը քերն եւս առաւել եռանդնաբորբ, զգացումներն աւելի նախնական, սէրն աւելի տիրապետող, աւելի եւս անողոր ու աններող: Քորրատօն, երիտասարդ սիկիլիացի նկարիչ, իւր երակաց մէջ ունի գեռ այն եռացող արիւնն զոր տասն եւ վեց տարուան բանտարկութիւնը չէ հանգարացեցուցած, եւ երբ իւր կնոջ ու աղջկան սիրուն համար կզգայ թէ պարտ է տեղի տալ, հրաժարիլ մաքառումէն, չի քաշուիր ականկոր եւ յուսահատ, այլ մահուն մէջ կը փնտռէ այն հանգստութիւնը զոր իւր կնոջ գիրգ ծոցն ու աղջկանը գրգանոյշ համբոյրը չեն կրնար պարգեւել իրեն: Այդ մահն, հիւանդանոցի սենեակ մը կը բերէ աչքիդ առջեւ ուր ջլախաւորք կը գալարին իրենց տապնագներուն մէջ, եւ Աղամեան ի յայտ կածէ հոն ճարտար դերասանի այնպիսի կարողութիւն մը, զի ամեն աչաց մէջ, որ խոշոր բացում են, ականբերեւ կը կարգացուի սոսկում, եւ ամեն դիմաց ուսուցիկ երակներուն վրայ՝ արհաւիրք:

Այո, Աղամեան կատարելապէս կը յաջողի Քորրատօին

մէջ, Օթէլլօին առթիւ ոմանք թեթեւ դիտողութիւններ քրին. սակայն իւր այս դերին մէջ մեծանուն արուեստագէտն, ամենուն խոստովանութեամբ, անհամեմատ կերպիւ բարձր է քան զամենեսին: Քորրատօի դերն առաջին անգամ՝ ստեղծած է Մօտէնա՝ Ֆիօրէնձայի մէջ, յետոյ Սալվինի՝ ի Բեդրսպուրկ, եւ ապա զայն ինքնուրոյն կերպիւ սաեղծած է Ադամեան ռուսական թատերաբեմերուն վրայ, ուր իւր մեծագոյն յաջողութիւնն եղած է այն միշտ: Եթէ դերասանին կարողութեան աստիճանաչափն՝ հանդիսականաց վրայ իւր յառաջ բերած ազդեցութիւնն է, ներկայից դէմքերուն վրայ ակնարկ մը կը բաւէր տեսնելու թէ որքան խորին էր այդ: Քանիներ տեսանք որք կուլային, անոնցմէ իսկ որք կը կարծուին թէ չեն լար, եւ ինչ փափկիկ օգահանագոյն թաշկինակներ հոգեպիչ աչերու վրայ՝ զգուշաւորութեամբ սրբելու արցունքն որ մարգարտի պէս կը փողփողի կոպին ծայրն:

Այս անգամ, Ադամեան լաւագոյն օժանդակութիւն մը գտաւ իւր խաղակիցներէն, Յիշենք մասնաւորապէս Պ. Վըրոյր, Պոլսեցի երկտասարդ մը որ թիֆլիսի թատերաբեմերուն վրայ ուսած է իւր արուեստն եւ որ ճշդապէս կրցաւ ներկայացնել տիպար մը կեղծաւոր մարդու, որ սրտին վատշուէր զգացումները գիտէ պարտկել խօսից եւ շարժուածոց կերպարանեալ սրբութեամբ, եւ Օրիորդ Ազնիւ, որ վերջին արարուածին մէջ ծնրադիր ազօթած ատեն, իւր աչաց տըւաւ այնպիսի երկնասլացիկ հմայք մը որ կը պատկերէր իւր դերին բովանդակ համեստութիւնն եւ անուշութիւնը:

Ե՞րբ արդեօք Քորրատօի երկրորդ ներկայացումը:

(Ս. Իւնկի)

ԷԴՍԷԴԵՌԱ

ԱՐՈՒԵՍ

(Շարունակութիւն)

Հէրպէրդ Սփէնսէր արուեստի պատմական բարեշրջութիւնն կը բացատրէ մեքենական օրէնքով մի, տարրերակալութեան օրէնքով: Առաջադրելով սա՛ սկզբունքը թէ ամէն

գործարանական յառաջդիմութիւն փոփոխութիւն մ'է ի համասեռէն յայլասեռն, պարզէն ի բազմամասնն, ապա զնոյն ի կիր կ'առնու բացատրելու համար կենաց՝ ընկերութեան՝ կառավարութեան՝ արհեստի՝ վաճառականութեան՝ լեզուի մատենագրութեան եւ արուեստի զարգացումն: Նկարչութիւնն եւ քանդակագործութիւնն որք սերտ կապակցութիւն ունին գրաւոր լեզուին հետ՝ նախապէս յարակից մասունք էին ճարտարապետութեան: Ինչպէս զանազան վայրենի ցեղեր՝ զոր օրինակ Աւստրալիացիք՝ անձանց պատկերներ կը նկարեն քարայրներու մէջ որ յաջ իւրեանց սուրբ վայրեր են, Եգիպտացիք եւ Ասորեստանցիք որմական նկարուք կը դրուազեն Աստուծոյ տաճարն եւ թագաւորին պալատն որք ի սկզբան տարբերութիւն չունէին յիրերաց: Այս որմական դրուազն տակաւ կը փոխարկի նկարչութեան եւ քանդակագործութեան: Գունաւոր պատկերք կը քանդակուին բաւական խորին գոգածի մէջ որպէսզի ներկայացեալ առարկայն իւր էական մասամբ հարթաքանդակէ եւ խորաքանդակէ, ոչինչ ընդհատ ձեւացունէ տեսակ մը միջին աշխատութիւն: Յետոյ գունաւոր պատկերաց միջոցն հարթեցան գրոցաւ եւ յառաջ եկաւ նկարեալ հարթաքանդակ մը: Ի վերջոյ փորագրեալ պատկերն եւս անջատեցաւ եւ յառաջ եկաւ արձանն, որ սակայն պահեց անդամներն կցեալ մարմնոյն հետ, եւ գլխէն մինչեւ ի կրկունս՝ յետակողմեան մասամբն զանգուած մ'եղաւ որով փոխանակեցաւ որմական հին դրուազն: Յառաջդիմութիւնն, կ'ըսէ Հերպէրդ Սփենսէր, միեւնոյն իջեւաններէն (étape) կանցնի նաեւ ի Յունաստան: Նկարչութիւնն եւ քանդակագործութիւնն նախապէս միացած են անդ իրենց մօր՝ ճարտարապետութեան հետ, եւ միանգամայն կը սպասաւորեն կրօնի եւ կառավարութեան: Երբ արձանք վերջապէս կ'անջատուին այն շէնքերէն որոց միացեալ էին՝ յայնժամ կ'զգեսնուն զանազան երանգներ ի յիշատակ հարթ քանդակաց, յորոց սերած են: Յունական քաղաքակրթութեան վերաբերաբար նոր ժամանակամիջոցներու տոնն միայն նկարչութեան եւ քանդակագործութեան տարբերականութիւնն կատարեալ կը թուի լի-

նել, — Միեւնոյն օրէնքն կը հաստատուի նաեւ քրիստոնէական արուեստին համար: Նկարչութիւնն եւ քանդակագործութիւնն քրիստոնէական արուեստին մէջ եւս մասունքն են ճարտարապետութեան եւ կը պահեն ընդ իրեարս այնքան սերտ առնչութիւններ, ինչպէս իրենց մօր՝ ճարտարապետութեան հետ: Երկոքին եւս՝ ինչպէս յեգիպտոս եւ յԱսորեստան՝ կառավարութեան եւ կրօնի գործիք մ'են, կը դրուագեն շիրիմներ եկեղեցեաց կամ պալատներու մէջ, նուիրեալ են սրբազան զրոյցներու: Տակաւ առ տակաւ եւ վերջին դարուց մէջ միայն նկարչութիւնն բաժնուեցաւ պատմական՝ սեռական՝ գիւղանկարական՝ բնական նկարչութեան եւայլն, եւ քանդակագործութիւնն այլասեռ եղաւ զանազանութեամբն իւր նիւթոց զորս կ'առնու իրականութենէն եւ ի տէականէն: Այսպէս գրաւոր լեզուին, նկարչութեան եւ քանդակագործութեան բոլոր ձեւոց արմատն է վաղեմի տաճարաց կամ պալատներու քաղաքա-կրօնական դրուագն: Պատէն կախուած դաշտանկար մը, դնոցին վրայ գետեղեալ կիսարձան մը, սեղանին վրայ դրուած Թալլուի մէկ թիւն հեռաւոր ազգականներ են:

Բայ աստի, պէտք է ուշադրութեան առնուլ թէ պարզէն ի բազմամասն անցքն յայտնի կերեւի նաեւ արուեստական գործի մը յօրինումոյն մէջ: Արդի արձան մը կամ պատկեր մը, առաւել այլասեռ տեսակէ մ'է քան վաղեմի պատկեր մը: Յատակագծոց կարգադրութեան՝ պարզ գոյներու եւ երանգաց գործածութեան մասին եգիպտական նկարի մը ընդ արդի պատկերս բաղդատութիւնն ակներեւ կ'ցոյցանէ զայս ճշմարտութիւն: Վաղեմի գործոց մէջ եւս յղացումն յոյժ միակերպ է, ախպարներու որոշողութիւնն բացարձակ է ի նոսա, աստուածային անձանց գնացքն նոյնօրինակ, եւ բնութեան նմանողութեան մէջ անտառ մը ներկայացնելու ատեն՝ բոլոր ծառերն հաւասար բարձրութեամբ եւ հաւասար հեռաւորութեամբ պիտի լինին. եթէ ձկնորսութեան տեսարան մ'է, ջրոյ ամէն ծփանք հաւասար պիտի լինի առընթերակոյ ծփանաց, եւ գրեթէ միշտ նոյնազգի ձկունք ջուրց մկանանց տակ ի մի կարգ տողեալ: Զսոյն իմա՝

մօրուաց՝ հերաց եւ կենդանեաց բաշից պատկերացման մասին։ Ի հակառակէն, ի նկատի առնուիմք արդի պատկերներն. եգիպտական արձան մը բաղդատենք յունական դարուն կամ արդի դպրոցին մարմարիոնի մը հետ, եւ ահա մեր զգայարանաց տակ պիտի իյնայ համասեռէն յայլասեռն անցքն։ Հերպէրտ Սիւէնսէր իւր ապացուցութիւնն յառաջ կը տանի միւս արուեստից համար։ Կը ցուցանէ թէ ինչպէս բանաստեղծութիւնն՝ երաժշտութիւն եւ պարն՝ որ ի սկզբան միացեալ էին՝ կը զանազանին աստիճանաբար, եւ ինչպէս տարբերականութեան օրէնքն կը ճշգրտուի իւրաքանչիւրին համար. պարէն յառաջ եկող պարուց բոլոր զանազանութիւնքն, այլազան չափուց՝ յանգերու՝ քերթողական սեռերու զարգացումն, վերջապէս գտնով երաժշտութեան, դուռմին՝ վայրենի տամտամին (tam-tam) եւ եգիպտական եռադր քնարին բարեշրջութենէն մինչեւ արդի երաժշտախումբն։ Թէնի մէթօսն կը կայանայ մարդկային գործերն՝ եւ ի մասնաւորի՝ արուեստի գործերն իբրեւ արդիւնք նկատելաւ մէջ։ Յետ զօրեղապէս հաստատելոյ թէ արուեստական գործոյ մը նպատակն է յայտ առնել էական կամ կարկառուն (saillant) նկարագիր մը. այսինքն կարեւոր գաղափար մը առաւել պայծառտպէս եւ իրական առարկայներէն առաւել կատարեալ եղանակաւ, կը քննէ արտադրութեան օրէնքներն եւ զայն յառաջ բերող երեք մեծ արտադրիչներուն դերն։ Նախնական պատճառաց վերանալով՝ կը գտնեմք ի սկզբան ցեղն, այսինքն ամբողջութիւնն բնածին եւ ժառանգական տրամադրութեանց զորս մարդ ընդ իւր կը բերէ ի լոյս, եւ որք սովորաբար միացեալ են զանազան տարբերութեամբք մարմնոց կազմուածքին եւ բարեխառնութեան մէջ։ Առաջին եւ ամենէն ճոխ աղբիւրն է այն տիրող կարողութեանց յորոց կը ծնանին պատմական դէպքերն, ցեղի մը սեպհական ոգին ու նկարագիրն՝ սերնդենէ ի սերունդ փոխանցուելով՝ իւր զարգացման մէն մի աստիճանի վերայ իրերաց պիտի հանդիպին եւ անյեղէի պիտի մնան մշակութեան փոփոխութեանց եւ արտադրութեան զանազանութեան մէջ։ Եթէ բաղդատենք, զոր օրինակ, գերմանական եւ լատինական

ցեղերն, դիւրաւ պիտի ճանաչեմք մի քանի հիմնական նկարագիրներ որ կը զանազանեն զնոսա, քանի մը անջինջ յատկութիւններ զորս պիտի գտնեմք իրեւ միշտ գործող եւ ազդոյ զօրութիւն նոցա զուգակիւս բարեշրջութեան ամէն վայրկեաններու մէջ: Նմանօրինակ վերլուծութիւն մը եթէ բարուոք կատարուի՝ պիտի յանգի ահսակ մը ներքին եւ նախադաս պատմութեան որ կը բացատրէ արտաքին եւ յետնադոյն պատմութիւնն, եւ կը ցուցանէ թէ ինչպէս զանազան պարագայից մէջ միոյն արուեստը կը յանգի Տիւրէրի եւ Ռամպրանտի, միւսոյն արուեստն Ռափայէլի եւ Գորրէճի: — Երբ ըմբռնեմք ցեղի մը ներքին կազմուածքն, հարկ է նկատել այն միջավայրն յորում ապրեցաւ: Ինչպէս նոյնատեսակ սերմեր տարբեր հողերու եւ բարեխառնութեանց մէջ ցանուելով՝ իւրաքանչիւրն իւր գետնոյն կը պատշաճաւորի եւ մի եւ նոյն տիպարի վերաբերեալ զանազանութիւններ յառաջ կը բերէ, այսպէս նաեւ ֆիզիքական եւ ընկերական հանգամանքներն կը խախտեն կամ կը կատարելագործեն իրենց յանձնուած բնութիւնն: Նախ կ'իմոյն. Գերմանացիք՝ Հելլէնք եւ Լատինք ամենեքին արիական են ծագմամբ, այլ յամբ եւ դարաւոր ազգեցութիւնն տարբեր կ'իմոյն՝ յորս հաստատեալ են՝ յառաջ կը բերէ առ նոսա ի վերեւ նշանակեալ խորին տարբերութիւններն: Ապա կուգան քաղաքական պարագայքն կամ ընկերային պայմանքն, որք դարաւոր երկարաձգմամբ կը ձեւակերպեն նախնի մարդն եւ ի գործ կը դնեն զմին այն հզօրագոյն եւ հսկայական ճնշմանց որովք կանգաքեցաւ ցեղին մէջ մտքի այն դարձուածն ըստ սրում կը խորհի եւ կը գործէ նա:

Ցեղին յարատեւ մղման եւ միջավայրին յամբ ազդեցութեան վերայ հարկ է յաւելուլ պատճառաց երրորդ կարգ մը որ ստացեալ արտադրութիւնն է այն երկու զօրութեանց որք կը շփոխեն շատ ժամանակի յորում կը քննուին, եւ որ ուղղակի պիտի ազդէ մի եւ նոյն սերնդեան մը արուեստաւորաց վրայ: Արուեստի գործն՝ ըստ սահմանին թէնի՝ կ'որոշուի չըջասիրեալ բարուց եւ մտաց ընդհանուր վիճակովն: Արուեստն թարգման է կենաց, արուեստաւորին ճաշակն ու

տաղանդն կը փոխուին հասարակութեան զգացմանց եւ բարուց հետ եւ մի եւ նոյն ուղղութեամբ. ընկերութեան ամէն մեծ յեղաշրջութիւն զհետ կը բերէ իւր տեսլական պատկերներն, ինչպէս ամէն երկրաբանական յեղափոխութիւն իւր փառնայն եւ փլորայն: Բարոյական միջավայրն՝ ֆիզիքական միջավայրին պէս կ'ազդէ իւրաքանչիւր անհատի վերայ անընդհատ ճնշմամբ. ինչպէս որ կայ ֆիզիքական բարեխառնութիւն մի՝ նպաստաւոր կամ վնասակար արմատաց ումանց զարգացման, կայ նաեւ բարոյական բարեխառնութիւն մը որ բարուց եւ մտաց ընդհանուր վիճակն է՝ որով կը զարգանան տաղանդք. եթէ պակսի այն, կը վիժին նոքա: Ուստի եթէ բարեխառնութիւնն փոխուի՝ տաղանդներու տեսակն ալ պիտի փոխուի, եւ կրնամք ըմբռնել զայս՝ ընտրութիւն առնելով այլազան տաղանդներու միջեւ (որ հաւանականաբար զրեթէ հաւասար են թուով մի եւ նոյն երկրի մէջ երկու տարբեր ժամանակաց ատեն), այս ինչ կամայն ինչ տեսակի զարգացման նպաստելով եւ զայս ի բաց հանելով առաւել կամ նուազ եղանակաւ: Այս մեքենականութեան զօրութեամբ արուեստը կերելին մի եւ նոյն ժամանակ, երբ կ'երեւին մտքի եւ բարուց վիճակներն որոց կը լուծեն: Կրնամք ճշգրտել այս օրէնքն յունական արձանագործութեան, գոթական ճարտարապետութեան, իտալական կամ Հոլանտական նկարչութեան, Գաղիական դասական արուեստին, արդի երաժշտութեան պատմութեան մէջ. պիտի տեսնեմք միշտ որ ընդհանուր կացութիւն մը, այսինքն, քանի մը բարութեանց եւ քանի մը չարեաց ներկայութիւնն, ընկերութեան մի մասնաւոր ձեւն, կրօնի մասնաւոր վիճակ մը կը զարգացնեն ի մարդիկ համապատասխան պէտքեր, որոշ յօժարութիւններ, մասնաւոր զգացումներ որք ի վեր երեւելով ի մի հոգւով կը կազմեն ճիշտ ունեւորութիւն, այսինքն այն իտալական գաղափարն ընդ որ կը հաճին եւ կը հիանան ժամանակակիցք, զոր ամէն արուեստաւորք ունին առաջի աչաց կամ ի սրտի թէ իսկ ներկայացունեն զայն կենդանի պատկերաւ, արձան կամ նկար, վիպական կամ թատերական դիւցազն, թէ իսկ դիմեն առ նա Պեթովէնի նուագ-

ներովն կամ մայր եկեղեցւոյ մը վարդաձեւ զարդուքն (այն-
պիսի արուեստից համար որ կը զարթուցանեն յուզումներ
առանց ստեղծելու անձեր, ինչպէս ճարտարապետութիւնն
եւ երաժշտութիւնն), համայն արուեստն կախումն ունի ի
նմանէ, վասնզի արուեստն ողջոյն կը նկրտի հաճոյ լինել
նմա եւ բացատրել զայն: Կարգին բոլոր մասունքն յարակց-
եալ են միմեանց. արտադրիչներու մէջ տեղի ունեցած դոյզն
ինչ փոփոխութիւն համապատասխան փոփոխութիւն յառաջ
կը բերէ արտադրութեան մէջ: Եւ արուեստի ու քաղաքա-
կըրթութեան պատմութիւնն կազմող իրաց անհուն զանազա-
նականութիւնն կը կատարուի քանի մը ստոյգ եւ յոյժ պարզ
օրինօք, նոյն իրողութեանց յարակից, միշտ ներկայ, միշտ
կենդանի զօրութեամբք:

Թարգմ. Ե. ԱՆԴՐԷԱՍԵԱՆ

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ

ՄԻՐԱՆՈՅՇ ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ

14 ՅՈՒԼԻՍ 1888

Յ'երկրէ հիւր հրեցակ
Սըլանամ յ'երկին.
Լոկ տասրն լուսնեակ
Տէր ետ ինձ բաժին.

Ծաղիկ անբառամ
Փքթեալ 'ի յերկրի,
Անմահին երբամ
Ի դրախտ անձկալի:

Այժմ անդադար,
Աչք ի յարատուս,
Մայր անմխիբար
Ողբայ զիս անյոյս:

Մի՛, որդեգորով
Մայր ծընելասէր,
Լայր տառապելով,
Այլ օրհնէ զՏէր:

ՏԻԿԻՆ ՍՈՖԻ ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ

ՈՒՐԱԽԱԿՑՈՒԹԻՒՆՔ

Այն ոսկի գրչաւ, զոր գերագնիւ Բժիշկ Փեշտիմալճեան նուիրեց Երկրագունտի խմբագրապետին, կ'արձանագրենք Հանդիսիս մէջ՝ ի պատիւ Հայ բժշկութեան եւ ի փառս Հայ ազգութեան թէ, Վեհափառ Սուլթանն եօթնեկի մը մէջ հետզհետէ երրորդ կարգի Օսմանիէ պատուանշան ու Միրամիրանի աստիճան շնորհել հաճեցաւ առ Նորին Վսեմութիւն Բժիշկ Տիգրան Փեշտիմալճեան:

Մեծաւ ուրախութեամբ ու գոռոզութեամբ կ'արձանագրենք նաեւ թէ տիեզերածանօթ Հայ եկեղեցականին Գեր. Խորէն Նար-Պէյ Սրբազանի եւ պատրիարքական տեղապահ Սիմէոն Արքեպիսկոպոս Սէֆէրեանի, որպէս եւ Վըսեմ Մաքսուտ Սիմոն Պէյի, պատուանշաններ եւ աստիճաններ բարեհաճեցաւ շնորհել Օգոստափառ Սուլթանն:

Խ Ի Կ Ա Ր

Ազգային մեծանուն երգիծաբան Յակոբ էֆ. Պարոնեան փորձ մ'ըրաւ իր եղական ծաղրաթերթն ամսօրեայէ վերածել տառնօրեայի: Ցաւալի է զի այս փորձն՝ նիւթական դժուարութեանց բաղխելով՝ անյաջող ելած է: Ցաւալի կ'ըսենք, զի՝ մեր կարծեօք՝ բոլոր ազգային հրատարակութեանց մէջէն ամենէն մտամարզիկն է Խիկար: Պարոնեան լուր մը հաղորդած ատեն իսկ՝ կը խորհրդածէ, եւ մանաւանդ խորհրդածել կուտայ. կը քերտորէ մտքն (Suggerer), արդի բառով: Յուսանք թէ մեր պանծալի պաշտօնակցին իղձն, որ բոլոր գրասիրաց ալ է անշուշտ իղձն, ի մօտաւոր ապագայի լրանայ, եւ աւելի յաճախ կարենանք կարգաւ Խիկարն:

ԶԲՄԵՂԱՆՔ ՈՒ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼԻՔ

Հանդիսիս երրորդ ֆօռման չարուերու պիտի ձեռնարկուէր, երբ հիւանդացաւ խմբագրապետն. որով յաջորդ թուոյն

մնացին «Սփոփանք աամկին»ի վրայ մեր դրադատական յօդուածոյն չարունակութիւնն, որպէս հատուած մը՝ զոր մտադիր էինք գրել Մեծ Տօքդօռ վահրամ էֆ. Թորգոմեանի Դիեցում տետրին վրայ:

Պարտք կը համարինք յայտնել մեր ջերմագին ամենախորին շնորհակալիքն առ Մեծապատիւ Տօքդ. Սիմօն էֆէնտի Սեղրոսեան՝ ու ճարտար եւ անձնուէր խնամոցն համար: Ապաքէն բարեբաղդ ենք վայելելով բարեկամութիւնն այն բժըկին, զոր «մեծ» անուանեց անմահն Օտեան:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Չենք ըսեր թէ մեր ազգային բոլոր ընկերութիւնք իրենց նպատակին կը ծառայեն խղճամտօրէն, սակայն չենք ալ ներեր թէ Ազգ. վարչութիւնն հակամիտի՝ որպէս պատահեցաւ՝ ընկերական ոգին հալածել ազգին մէջ: Անհատք չեն կարող կատարել միշտ ընկերութեանց գործն, ուստի պէտք է խրախուսել ընկերութիւններն: Եթէ գեղծմունք գործուին, մամուլն հոն է, ժողովուրդն հոն է, կամ Սահմանադրական ազգ ենք, կամ չենք. մեր վարչապետք կ'ուզեն ընդհանրապէս զի դադարինք սահմանադրական ըլլալէ. բայց մեր վեհանձն վեհապետին կամքն է, — կամք զոր յայտնեց պատրիարքական խնդրոյն առթիւ, — թէ Սահմանադրական միան Հայք, թէ Հայք յարգեն Օսմանեան Պետութեան իրենց շնորհած Սահմանադրութիւնն: Ուստի պիտի կազմենք ընկերութիւններ, պիտի գործենք յօգուտ լուսաւորութեան գործին, որ մեր կրթութեան վեհապետին մեծագոյն փափաքն է: Վարչութեան գործն է վաւերել, եւ ոչ խափանել. վարչութեան գործն է հսկել սահմանադրութեան գործադրութեան վրայ, ընկերութեանց գործառնութեանց վրայ, եւ ոչ քննադատել Սահմանադրութիւնն եւ դժուարացնել ընկերութեանց կազմութիւնն:

Նորերս ընկերութիւն մը կազմուած է մարդասիրական ու կրթասիրական կրկին զգացմանց դրդմամբ: Նպատակն է

դասագիրք հայթայթել այն դաւառացի աղքատ ուսանողաց, ոյք կրթութիւն կ'ստանան մայրաքաղաքիս պետական եւ ազգային վարժարանաց մէջ: Մենք, որ գրքի պէտք ունեցած ենք եւ ունինք, գիտեմք թէ ինչ մեծ զըրկում է գրագէտի մ'եւ ուսուցչի մը՝ հարկաւոր գրենոյն, անհրաժեշտ գործեաց զրկումն: Այսպիսի ընկերութիւն մը հիմնարկութիւն մ'է գովելի եւ քաջալերութեան արժանի: Ընկերութիւնն, որ կը կոչուի Ուսումնասիրաց, Ատենապետ ունի Երեսօրհանական եւ Ուսումնական ժողովոց Ատենապետ Մեծապատիւ Տօքթօր Թիրեաքեան էֆէնտին: Գոհ ենք որ իր կանոնադրութիւն վաւերացած է Պատրիարքարանէն: Հանդիսիս ընթերցողաց ծանօթ է հիմնադիրն, Լեւոն էֆ. Բանիկեան, որ աստ Բարիզի անտառաբանական հանդէսէն յօգուածի մը թարգմանութիւնն հրատարակեց. Բանիկեան էֆէնտի Հիւանդանոցի նախկին աշակերտներէն է, եւ պաշտպանութեամբ Ազգ. այն կարեւոր հաստատութեան խնամակալաց միոյն՝ Տիգրան էֆէնտի Կիւմիլիէրտանի Պետկան Անտառաբանական վարժարանին մէջ ուսում առած է: Բանիկեան էֆ. Ատենապետն է Տնօրէն ժողովոյն, ոյր Ատենապետն է Մ. Թէլեան էֆէնտի:

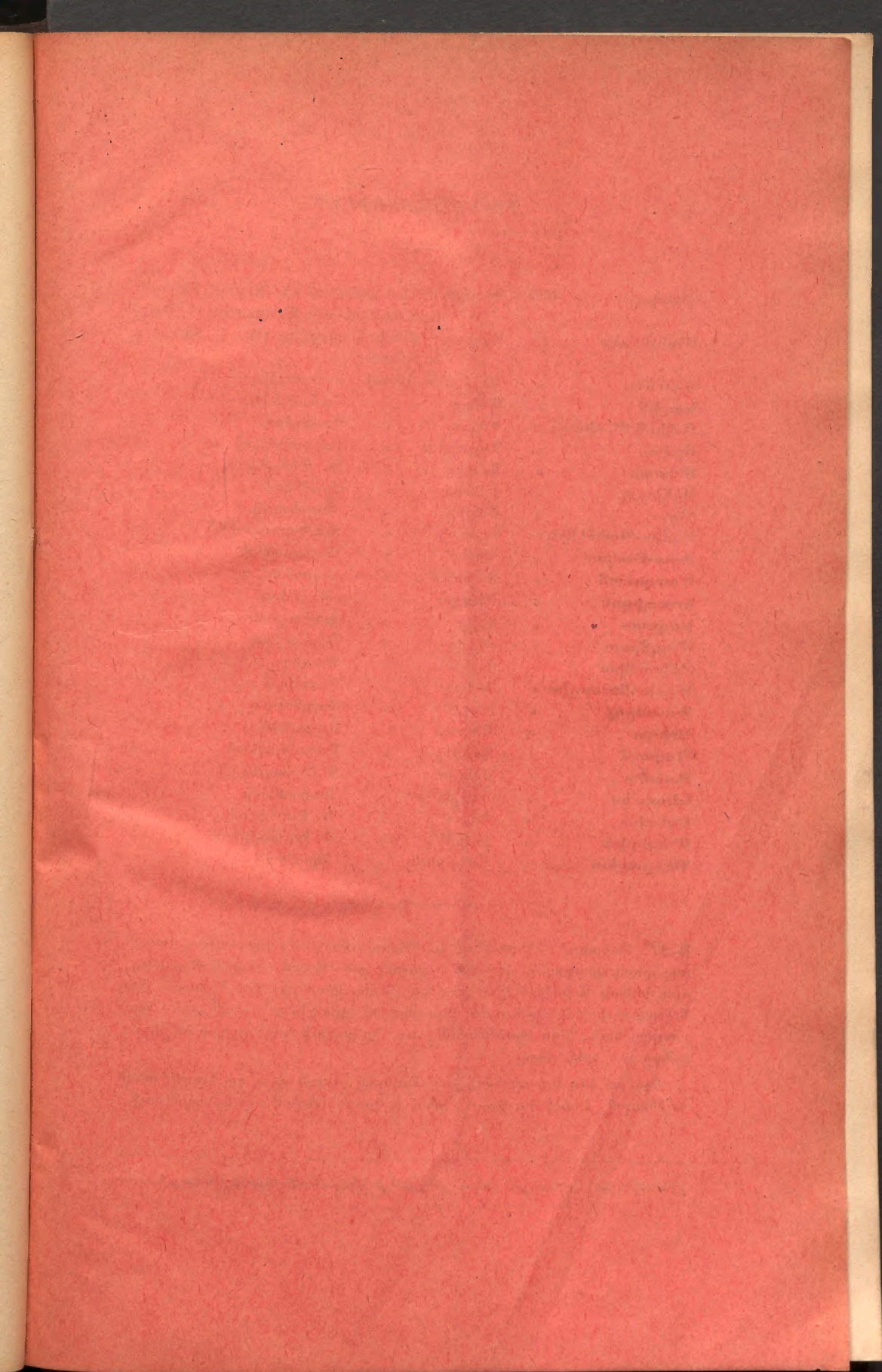
Առ Մեծարգոյ բաժանորդ Տեսարս

Մեզ անբացատրելի կը թուի թէ մեր դաւառաց բաժանորդք մինչեւ ցայսօր չեն յղած իրենց բաժանորդագրինն: Եթէ մոռցած են, ահա կը յիշեցնենք:

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

ԻՒՆԱՏԻՈՍ ՍԱՐԱՅՏԱՐԵԱՆ. — Նոր Ընթերցարան Թուրքերէն.
ԴԵԵՈՆԴ ՓԻՐԱԿԱԼԵՄԵԱՆ. — Նօսարֆ Հայոց.
ՅԱԿՈԲ ՊՅՈՑԱՅԵԱՆ. — Տեսական եւ Գործն., Թուաքանութիւն.
ՍԻՄՈՆ ԳԱԲԱՄԱՅԵԱՆ. — Հաւաքածոյ ընկիր գրուածոց Հօր. Ա.
ՏԵԳՐԱՆ ԿԱՄԱՐԱԿԱՆ. — Վարժապետիւն Աղջիկը.

Սէյր Խաւս Կապուած է ! ?

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ

Փարիզ	Մեծ.	Գաբրիել Էժենի Էզնան (M. Kapriel Eknayan,
		Rue du Faubourg Montmartre 47, Paris)
Մանչեսթեր	»	Թագուր Էժենի Սաքսենց (Mr. T. Saccaentz
		Manchester.
Վարնա	»	Կարապետ Էժենի Յովասափեան
Կարին	»	Յակոբ » Համամեան
Աճիօն Բ. Հիսուր	»	Սմբատ » Դաւիթեան
Սլավազ	»	Յարութիւն » Բարունակեան
Մարուս	»	Սարգիս » Գ. Սամուէլեան
Այնթապ	»	Վահան » Քիւրքեան
Բդի	»	Աւետիս » Քաջքերունի
Իզմիթ-Պահէնէիկ	»	Յարութիւն » Տէր Կարապետեան
Աստ-Բազար	»	Յակոբ » Պապապետեան
Մարգուան	»	Յովնանէս » Դայաեան
Տրապիզոն	»	Մինրան » Քիւրքեան
Սօզլաս	»	Դրեգոր » Փափապետեան
Մաղնիսա	»	Մկրտիչ » Դերմակեան
Հմիւռնիա	»	Վահան » Պարսիկապետեան
Ագրիանուպօլիս	»	Սահակ » Պարոնեան
Ռոստոք	»	Ռուբէն » Դօլանեան
Նրիզա	»	Մինրան » Ասուրեան
Պարուս	»	Առաքել » Սարուխանեան
Ասանա	»	Մինրան » Ս. Դասարեան
Կեսարիա	»	Դանիէլ » Սարաճեան
Նդեփա	»	Դէորգ » Կ. Ոսկերեան
Մալաթիա	»	Լուսիկ » Յ. Խուպետեան
Քէօքուհեա	»	Յարութիւն » Պոյանեան

Ասիական Բնկերութեան եւ Ներագունքի քաժանորդագրութեան վե
րաբերեալ գրութիւնք պարտին ուղղուիլ առ Դիւան Տնօրէն Խորհրդոյ,
գրասենեակ Ասիական Բնկերութեան, Տեմիր խան բիւ 27, Կալաթա. իսկ
Ներագունքի խմբագրութեան վերաբերեալ գրութիւնք՝ առ Տնօրէն - Խմբ-
ագրապետն, նոյն գրասենեակն, ուր կը գտնուի չորեքշաբթի եւ շաբաթ
օրերը կէս օրէն յետոյ :

Այս ամ եւս Ներագունքի քաժանորդաց բոլորն վրայ յաւելում տեղի
ունենալով, Հանդիսիս Ա. — Բ. բիւն երկրորդ անգամ պիտի տպագրուի :

